

SAĞLIK HİZMETLERİNİN FİNANSMANINDA DEVLETİN MALİ YÜKÜMLÜLÜĞÜNÜN ANAYASAL ÇERÇEVESİ

Dr. Öğr. Üyesi İsmail YAZICIOĞLU *

Öz

Sağlık hakkı, anayasalarda ve pek çok uluslararası hukuk metinlerinde yer verilen sosyal bir haktır. Sosyal hakların güvence altına alındığı, sosyal devlet anlayışını benimseyen anayasalarda sağlık hakkı bakımından devletlerin olumlu edimde bulunması gerekmektedir. 1982 Anayasası da sosyal haklar arasında, 56. maddede sağlık hakkıyla ilgili düzenlemelere yer vererek sağlık hizmetlerinin yerine getirilmesi bakımından devletin yükümlülüklerinin bulunduğunu kabul etmiştir. Bu yükümlülüklerin bir maliyet ortaya çıkaracağı gerçeği karşısında, Anayasanın 65. maddesinde devletin sosyal haklardan doğan yükümlülüklerini yerine getirmesinin sınırı düzenlenmiş ve devlete bu alanlardaki görevlerini öncelikler gözeterek mali kaynaklarının yeterliliği ölçüsünde yerine getirme imkânı verilmiştir. Bu çalışmada Anayasadaki düzenlemeler ve Anayasa Mahkemesi kararları doğrultusunda inceleme yapılarak, yaşama, maddi ve manevi varlığı koruma hakkı gibi klasik haklarla yakın ilişkili olan sağlık hakkının öncelikli olarak korunması, sağlık hizmetlerinin yerine getirilmesinde devletin mali yükümlülüklerinin kapsamının diğer sosyal haklardan daha geniş güvencelere kavuşturulması gerektiği ileri sürülmektedir.

* Dr. Öğr. Üyesi. Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Anayasa Hukuku Ana Bilim Dalı, Ankara, Türkiye | Asst. Prof., Social Sciences University of Ankara, Faculty of Law, Department of Constitutional Law, Ankara, Türkiye.

✉ ismail.yazicioglu@asbu.edu.tr • ORCID 0000-0003-0937-4941.

✎ **Atf Şekli** | Cite As: YAZICIOĞLU, İsmail: "Sağlık Hizmetlerinin Finansmanında Devletin Mali Yükümlülüğünün Anayasal Çerçevesi", SÜHFD, C. 32, S. 3, 2024, s. 1571-1609.

✎ **İntihal** | Plagiarism: Bu makale intihal programında taranmış ve en az iki hakem incelemesinden geçmiştir. | This article has been scanned via a plagiarism software and reviewed by at least two referees.

✎ Bu eser Creative Commons Atf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır. | This work is licensed under Creative Commons Attribution-Non-Commercial 4.0 International License.

Anahtar Kelimeler

• Sağlık Hakkı • Sağlık Hizmetlerinin Finansmanı • 56. Madde • Devletin Mali Yükümlülüğü • 65. Madde

CONSTITUTIONAL FRAMEWORK OF THE STATE'S FINANCIAL OBLIGATION IN THE FINANCING OF HEALTH SERVICES

Abstract

The right to health is a social right included in constitutions and many international law texts. In constitutions that guarantee social rights and adopt a social state approach, states are required to take positive actions in terms of the right to health. The 1982 Constitution also included regulations regarding the right to health in Article 56, among social rights, and accepted that the State has obligations in terms of providing health services. In view of the fact that these obligations will create a cost, Article 65 of the Constitution regulates the limits of the State's fulfilment of its obligations arising from social rights and allows the State to fulfil its duties in these areas to the extent of the adequacy of its financial resources by considering priorities. In this study, by analysing the regulations in the Constitution and the decisions of the Constitutional Court, it is argued that the right to health, which is closely related to classical rights such as the right to life and the right to protection of material and moral existence, should be protected as a priority, and that the scope of the financial obligations of the state in the fulfilment of health services should be provided with broader guarantees than other social rights.

Key Words

• Right to Health • Financing of Health Services • Article 56 • Financial Obligation of the State • Article 65

GİRİŞ

Günlük hayatta, hasta olmama halini ifade etmek için kullanılan sağlık terimi, çeşitli hukuki düzenlemelerle daha geniş bir biçimde tanımlanmıştır. 1946 yılında kabul edilen Dünya Sağlık Örgütü (WHO) Anayasasında sağlık, sadece hastalık ve sakatlığın olmayışı değil; bedensel, ruhsal ve sosyal yönlerden tam bir iyilik hali olarak açıklanmıştır¹. Benzer bir tanıma 224 sayılı Sağlık Hizmetlerinin

¹ <https://apps.who.int/gb/bd/PDF/bd47/EN/constitution-en.pdf>, (Erişim Tarihi: 10.01.2024).

Sosyalleştirilmesi Hakkında Kanun'un 2. maddesinde de yer verilmiştir². Bu tanımlarda önemli olan, sağlıklı olmanın yalnızca biyolojik anlamda sağlam olmayı değil; bireyin mutlu, müreffeh ve toplumda saygın bir konuma sahip olmasını da kapsadığıdır³. Sağlıklı bir bireyin, içinde bulunduğu duruma uygun olarak hareket edebilmesi ve toplum içinde sahip olduğu görevleri normal bir biçimde yerine getirebilmesi gerekmektedir.

Sağlık hakkı, diğer insan hakları gibi kişinin sırf insan olması sebebiyle sahip olduğu, her yerde ve herkes için geçerli olan haklardandır. Bu bakımdan sağlık hakkı, evrensel bir insan hakkı olarak kabul edilmektedir⁴. Özellikle 1946 Dünya Sağlık Örgütü Anayasasında, sağlık hakkının; herkesin ulaşılabilir en yüksek seviyede yararlanması gereken, temel bir hak olduğunun kabul edilmesiyle birlikte insan haklarıyla ilgili uluslararası pek çok anlaşmada sağlık hakkının düzenlenmesi ve bununla ilgili hükümlere yer verilmesi yaygın hale gelmiştir⁵. Bu bağlamda 1948 tarihli İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi m.25/1'de sağlık hakkı, kişilerin yeterli bir yaşam düzeyine sahip olması kapsamında ifade edilmiştir⁶. 1966 yılında Birleşmiş Milletler Genel Kurulunda kabul edilen Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi ise sağlık hakkına, ayrı bir maddede yer vermiştir. Sözleşme m.12/1'de, Dünya Sağlık Örgütü Anayasasındaki düzenlemeye paralel bir biçimde, herkesin ulaşılabilir en yüksek seviyede fiziksel ve ruhsal sağlık standartlarından yararlanma hakkına sahip olduğu belirtilmiştir⁷. Bunların dışında Kadınlara Karşı

² Sağlığın farklı yönlerden tanımları hakkında bilgi için bkz. **SOMUNOĞLU**, Sinem, "Kavramsal Açıdan Sağlık", Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi, C. 4, S. 1, 1999, s. 51-62.

³ **ÖZTEK**, Zafer, "Sağlıkta Kavramlar", Yeni Türkiye Dergisi, Sağlık Özel Sayısı, S. 39, 2001, s. 294-295.

⁴ **GEVERS**, Sjef, "The Right to Health Care", European Journal of Health Law, Vol. 11, 2004, s. 29.

⁵ **LEARY**, Virginia A., "The Right to Health in International Human Rights Law", Health and Human Rights, Vol. 1, No. 1, 1994, s. 25-26.

⁶ <https://www.un.org/en/documents/udhr/>, (Erişim Tarihi: 10.01.2024).

⁷ <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/cescr.aspx>, (Erişim Tarihi: 10.01.2024).

Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Uluslararası Sözleşmesi m.12’de, Çocuk Haklarına Dair Sözleşme m.24’te ve bölgesel düzeyde kabul edilmiş pek çok sözleşmede sağlık hakkı düzenlenmiştir⁸.

Sağlık hakkı, insan haklarının konularına göre sınıflandırılması bakımından sosyal haklar kapsamında yer almaktadır⁹. Sosyal haklar, toplumsal eşitsizlikleri giderme, sosyal adaleti sağlama ve çeşitli açılardan güçsüz durumda bulunan kimseleri koruma amacı taşımaktadır¹⁰. Bu amacın gerçekleşmesi bakımından ise sosyal hakların devlete olumlu ya da pozitif edimde bulunma yükümlülüğü getirdiği sıklıkla vurgulanmaktadır¹¹. Sağlık hakkı bakımından da devletin olumlu edimlerde bulunması gerektiği açıktır.

1982 Anayasası, sağlık hakkıyla ilgili düzenlemeye, ekonomik ve sosyal haklar arasında “Sağlık Hizmetleri ve Çevrenin Korunması” başlığını taşıyan 56. maddede yer vermiştir. Aynı maddede devletin sağlık hizmetlerini yerine getirmesi ve denetimi ile ilgili hükümler de düzenlenmiştir. Devlet, olumlu edim gerektiren diğer haklarda olduğu gibi sağlık hizmetlerinin yerine getirilmesinde de finansmana ihtiyaç duymaktadır. Anayasanın 65. maddesinde ise devletin sosyal ve ekonomik alanlardaki görevlerini, öncelikler gözeterek mali kaynaklarının yeterliliği ölçüsünde yerine getireceği belirtilmektedir. Temel bir hak olan sağlık hakkının çok sayıda hakka göre öncelikli olarak

⁸ Avrupa Sosyal Şartı m.11, Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı m.16, Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi’nin Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Alandaki Ek Protokolü m.10 gibi. Ayrıca bkz. **HENDRIKS**, Aart, “The Right to Health in National and International Jurisprudence”, *European Journal of Health Law*, Vol. 5, No. 4, 1998, s. 390.

⁹ **TEMİZ**, Özgür, “Türk Hukukunda Bir Temel Hak Olarak Sağlık Hakkı”, *AÜSBFD*, C. 69, S. 1, 2014, s. 168; **ŞAHBAZ**, İbrahim, “Bir Sosyal Hak Olarak Sağlık Hakkı”, *TBB Dergisi*, S. 86, 2009, s. 405 vd.; **BULUT**, Nihat, *Sanayi Devriminden Küreselleşmeye Sosyal Haklar*, İstanbul 2009, s. 202 vd.

¹⁰ **TANÖR**, Bülent/ **YÜZBAŞIOĞLU**, Necmi, *1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku*, 2. Baskı, İstanbul 2001, s. 177; **BULUT**, Sosyal Haklar, s. 62; **GÜZEL**, Ali, “Sosyal Devlet ve Sosyal Haklar”, *Kaboğlu, İbrahim Ö.*, (Editör), *Anayasal Sosyal Haklar; Avrupa Sosyal Şartı, Karşılaştırmalı Hukuk ve Türkiye*, İstanbul 2012, s. 279.

¹¹ Sosyal hakların olumlu edim gerektiren haklar olduğu görüşünün eleştirisi için bkz. **TANÖR**, Bülent, *Anayasa Hukukunda Sosyal Haklar*, 2. Baskı, İstanbul 2022, s. 11-15.

korunması gerektiği muhakkaktır. Zira sağlık hakkının korunmadığı veya yeterli düzeyde güvence altına alınmadığı bir yerde pek çok hakkın varlığı anlamını yitirecektir. Diğer yandan ise söz konusu hükme dayanarak, sağlık hizmetlerinin yerine getirilmesinde ortaya çıkacak maliyetin mali kaynakların yeterliliği ölçüsünde karşılanabileceği ileri sürülebilecektir. Bu çalışmada, sağlık hakkının niteliği ve gereği olarak yerine getirilen sağlık hizmetlerinin ortaya çıkaracağı finansmanda, devletin mali yükümlülüğünün kapsamının ne olacağı sorusuna Anayasadaki düzenlemeler ve Anayasa Mahkemesinin yaklaşımı doğrultusunda cevap aranmaktadır.

I. SAĞLIK HİZMETLERİNİN FİNANSMANINDA DEVLETİN ROLÜ

Sağlık hizmetleri, genel bir ifade ile sağlığın korunması ve bireylerin sağlıklı bir biçimde yaşamlarını sürdürebilmeleri için sunulan hizmetlerdir. Sağlık hizmetlerini, hastalık durumunda ortaya çıkan tedavi edici hizmetlerden ibaret görmek eksik olacaktır. Nitekim 224 sayılı Kanun sağlık hizmetlerini, *“insan sağlığına zarar veren çeşitli faktörlerin yok edilmesi ve toplumun bu faktörlerin tesirinden korunması, hastaların tedavi edilmesi, bedeni ve ruhi kabiliyet ve melekeleri azalmış olanların işe alıştırılması (rehabilitasyon) için yapılan tıbbi faaliyetler”* olarak tanımlamaktadır (m.2). Buradan hareketle sağlık hizmetlerinin; bireyleri ve toplumu hastalıktan korumak, hasta olanların tedavilerini sağlamak ve hastalığın birtakım etkiler bıraktığı hallerde bu etkileri ortadan kaldırarak veya olabildiğince azaltarak bireyleri toplumsal hayata kazandırmak gibi durumları kapsadığı söylenebilir.

Sağlık hizmetlerinin temel amacı, toplumun tamamının sağlıklı olmasını sağlayabilmekken, bunu gerçekleştirebilmek için bazı finansal kaynaklara ihtiyaç duyulmaktadır¹². Sağlık alanında bu finansal kaynakların harekete geçirilmesi ve kullanımı, sağlık hizmetlerinin finansmanı olarak ifade edilmektedir¹³. Bireylerin farklı ekonomik

¹² **TEKİN**, Fazıl, “Türkiye’de Sağlık Hizmetleri ve Finansmanı Sorunu”, III. Türkiye Maliye Eğitimi Sempozyumu (23-26 Nisan 1987 Gebze), İstanbul 1988, s. 57.

¹³ **LEE**, Kelley/ **GOODMAN**, Hilary, “Global Policy Networks: The Propagation of Health Care Financing Reform since the 1980s”, Lee, Kelley/ Buse, Kent/

koşullara sahip olduğu düşünüldüğünde, herkesin aynı ölçüde sağlık hizmetlerinden yararlanma ihtimali güçleşmektedir. Sağlık hizmetlerinin finansmanı, ödeme gücü olmayan veya sağlık hizmetlerine yaptığı ödeme nedeniyle yoksullaşan kişilerin sorunlarının azaltılması veya ortadan kaldırılması amaçlanmaktadır¹⁴.

Sağlık hizmetlerinin finansmanında kullanılan yöntemler ise kamu kaynaklı ve özel kaynaklı olmaları bakımından temelde ikili bir ayrıma tabi tutulmaktadır. Vergilerle finansman ve sosyal sağlık sigortaları, kamu kaynaklı finansman yöntemleri arasında; özel sağlık sigortaları ve kişisel olarak yapılan ödemeler ise özel kaynaklı finansman yöntemleri arasında değerlendirilmektedir¹⁵. Devletler, sağlık hizmetlerinin finansmanı bakımından söz konusu yöntemlerden herhangi birine başvurabileceği gibi bu yöntemleri birlikte de uygulayabilirler. Çalışmanın konusu dışında kaldığından bu yöntemler açıklanmayacak; devletin sağlık hizmetlerinin finansmanı sürecindeki rolüne odaklanılacaktır. Bu noktada, öncelikle devletin sağlık hizmetleri piyasasına müdahale etmesini gerekli kılan piyasa kaynaklı nedenler açıklanacak, ardından sosyal devlet anlayışı üzerinde durulacaktır. Daha sonra ise sosyal devlet anlayışının 1982 Anayasası ve Anayasa Mahkemesi kararlarındaki görünümü ortaya koyularak konunun ülkemiz özelinde incelenmesine zemin oluşturulacaktır.

Fustukian, Suzanne (Editors), *Health Policy in a Globalising World*, Cambridge 2002, s. 98.

¹⁴ The World Health Report 2000, *Health Systems: Improving Performance*, Geneva, s. 95, <https://www.who.int/publications/i/item/924156198X>, (Erişim Tarihi: 13.01.2024).

¹⁵ Sağlık hizmetlerinin finansmanında kullanılan yöntemler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. UĞURLUOĞLU, Ece/ ÖZGEN, Hacer, "Sağlık Hizmetleri Finansmanı ve Hakkaniyet", *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, C. 11, S. 2, 2008, s. 136 vd.; TATAR, Mehtap, "Sağlık Hizmetlerinin Finansman Modelleri: Sosyal Sağlık Sigortasının Türkiye'de Gelişimi", *Sosyal Güvenlik Dergisi*, C. 1, S. 1, 2011, s. 105 vd.; ÇELİKAY, Ferdi/ GÜMÜŞ, Erdal, "Türkiye'de Sağlık Hizmetleri ve Finansmanı", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 11, S. 1, 2010, s. 186 vd.; HSIAO, William C./ LIU Yuanli, "Health Care Financing: Assessing Its Relationship to Health Equity", Evans, Timothy/ Whitehead, Margaret/ Diderichsen, Finn/ Bhuiya, Abbas/ Wirth, Meg (Editors), *Challenging Inequities in Health: From Ethics to Action*, New York 2001, s. 262-263.

A. Devletin Sağlık Hizmetleri Piyasasına Müdahalesini Gerekli Kılan Nedenler

Sağlık hizmetlerinin doğru biçimde yürütülmesi ve sunulması açısından üst bir gücün varlığı herkesin sağlık hizmetlerinden yararlanma hakkına sahip olmasıyla açıklanabilir. Sağlık hizmetlerinin, bireylerin yaşamlarını layık oldukları biçimde sürdürebilmeleri bakımından herkese en iyi şekilde sağlanması gerekmektedir. Sağlık hizmetlerinden yararlanmanın piyasa koşullarına bırakılması halinde bunun gerçekleşmesi oldukça zordur. Bu bakımdan devlet, çeşitli gerekçelerle sağlık hizmetleri piyasasına ve bu piyasanın finansmanına müdahalede bulunur. Bu gerekçeler, bireylerin satın alma gücündeki farklılıklar ve sağlık hizmetleri piyasasındaki piyasa aksaklıkları olarak iki noktada toplanabilir¹⁶.

Sağlık hizmetlerinin sağlanmasının belli bir maliyet ortaya çıkaracağı muhakkaktır. Bu maliyet, hizmet alanlara yansıtıldığı takdirde, satın alma gücündeki farklılıklar nedeniyle herkes tarafından karşılanamayabilir. Bir yanda sağlık hakkının temel bir insan hakkı olduğu gerçeği; diğer yanda satın alma gücündeki farklılıklar ve herkesin aynı ödeme gücüne sahip olmaması, sağlık hizmetlerinden herkesin yararlandırılması açısından devletin müdahalesini gerektirmektedir¹⁷. Aksi bir düşünce ödeme gücüne sahip olmayanların bu hizmetlerden yararlanamaması sonucunu doğurur. Bu sonucun ise öznesi herkes olan sağlık hakkının niteliğine uygun düşmeyeceği açıktır.

Devletin sağlık hizmetlerinin finansmanına müdahale etmesi piyasa koşulları ve piyasanın etkin olup olmamasıyla da ilgilidir. Piyasanın etkinliği, mevcut kaynakların en iyi şekilde kullanılarak, ulaşılabilir en fazla faydanın en az maliyetle elde edilmesi olarak açıklanabilir¹⁸. Tam rekabet piyasaları için geçerli olan piyasa etkinliğinin,

¹⁶ STIGLITZ, Joseph E. (Çeviren: Batrel, Ömer Faruk), Kamu Kesimi Ekonomisi, 2. Baskı, İstanbul 1994, s. 350.

¹⁷ ÇELİKAY/ GÜMÜŞ, s. 183.

¹⁸ SARISOY, Sinan, "Düzenleyici Devlet ve Regülasyon Uygulamalarının Etkinliği Üzerine Tartışmalar", Maliye Dergisi, S. 159, 2010, s. 280.

tam rekabet piyasalarının oluşmadığı durumlarda meydana gelmesi beklenemez. Zira ortaya çıkan ve piyasa aksaklıkları olarak adlandırılan bazı haller, piyasa etkinliğinin sağlanamamasına neden olmaktadır¹⁹. Sağlık hizmetleri piyasası da tam rekabet piyasasından farklı olarak etkin değildir ve yapısı gereği birtakım piyasa aksaklıklarını barındırmaktadır²⁰. Devlet müdahalesi, bu piyasa aksaklıklarını düzeltmek ve piyasada dengeyi sağlamak için yapılmaktadır²¹. Sağlık hizmetleri piyasasındaki aksaklıklar; sağlık hizmetini sunanlar arasındaki aksak rekabet, sağlık hizmetini alanlar arasındaki eksik bilgi ve dışsallıklar olarak üç kısımda incelenebilir²².

Aksak rekabet, sağlık hizmetleri piyasasında tam rekabetin bulunmaması ve hizmet sunanları seçmek bakımından, hizmet alanların geniş bir alternatifte sahip olmamasıdır. Sağlık hizmetlerine olan talebin sürekli olduğu düşünüldüğünde; piyasada rekabetin bulunmaması, sunulan hizmetin niteliğini olumsuz olarak etkilerken, fiyatların artmasına neden olacaktır. Bu noktada devlet, rekabeti sağlamak adına yasal düzenlemeler yaparak, kendisi hizmet üreterek veya üretilen hizmeti fiyatlandırma yoluna giderek piyasaya müdahale etmektedir²³. Böylece sağlık hizmetleri, bireyler için daha erişilebilir kılınmakta ve herkesin bu hizmetlerden yararlanması sağlanmaktadır.

Sağlık hizmetleri piyasasında eksik bilgi, hastanın almış olduğu hizmet hakkında yeterli bilgiye sahip olmamasıdır. Bir başka deyişle sağlık hizmetleri piyasasında, hizmeti sunanlar ve hizmeti alanlar

¹⁹ **ARDIYOK**, Şahin, Doğal Tekeller ve Düzenleyici Kurumlar, Türkiye İçin Düzenleyici Kurum Modeli, Rekabet Kurumu Lisansüstü Tez Serisi, No. 9, Ankara 2002, s. 11; **STIGLITZ**, s. 350; **SARISOY**, s. 280.

²⁰ **ALTAY**, Asuman, "Sağlık Hizmetlerinin Sunumunda Yeni Açılımlar ve Türkiye Açısından Değerlendirilmesi", Sayıştay Dergisi, S. 64, 2007, s. 37.

²¹ **SHIELL**, Alan, "Market Failure is Bad For Your Health But Social Injustice is Worse", Journal of Public Health, Vol. 32, No. 1, 2010, s. 12; **ÇAKAL**, Recep, Doğal Tekellerde Özelleştirme ve Regülasyon, DPT Uzmanlık Tezi, Ankara 1996, s. 7.

²² **STIGLITZ** s. 350. Olumlu ve olumsuz şekilde ortaya çıkan dışsallıklar, piyasa aksaklıklarının en bilinen ifadesidir. Bkz. **LEE**, Dwight R./ **CLARK**, J. R., "Market Failures, Government Solutions and Moral Perceptions", The Cato Journal, Vol. 33, No. 2, 2013, s. 287 vd.

²³ **ÖZTÜRK**, Nazım/ **BAYRAKTAR**, Yüksel, "Aksak Rekabetin Önlenmesinde Devletin Rolü" Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, C. 4, S. 2, 2009, s. 88-89.

arasında bilgi farklılığı vardır. Bu durum asimetrik bilgi olarak da ifade edilmektedir²⁴. Bireyler, çoğunlukla kendilerini rahatsız hissettiklerinde, bu rahatsızlığın ne olduğunun tespit edilmesi ve hangi tedavi yöntemlerinin uygulanması gerektiğini öğrenmek amacıyla doktora giderler. Yani bireyler sağlıkları hakkında sınırlı bilgiye sahip olup, çoğunlukla doktorların bilgi ve görüşünü dikkate almak durumundadırlar²⁵. Bunun sağlık hizmetleri piyasası bakımından sonucu ise bireylerin aldıkları hizmetin kendilerine ne ölçüde fayda getireceğini bilmemesi ve bunun sonucunda hizmete değer belirlemesinin mümkün olmamasıdır²⁶. Bu durum piyasanın etkin olmamasına neden olacak ve etkinliğin sağlanması bakımından devlet müdahalesi gerekecektir.

Herkesin sağlık hizmetlerinden yararlandırılması, bireylerin bu hakka sahip olmasının yanında toplumsal bir nitelik taşımaktadır. Zira bir bireyin sağlığını kaybetme tehlikesi ile karşı karşıya kalması halinde gerekli tedbirlerin alınmaması veya sağlığını kaybetmesi halinde tedavisinin yapılmaması diğer bireyleri ve nihayetinde toplumu etkiler. Bu durum sağlık hizmetlerinin dışsallık özelliğine sahip olmasıyla açıklanmaktadır²⁷. Sağlık hizmetleri bakımından dışsallık; sağlık faaliyetlerinin, piyasa dışı yollarla başka unsurların refahını etkilemesi şeklinde ifade edilebilir²⁸. Özellikle bulaşıcı hastalıklar ve çevre ile ilgili sağlığa zarar veren unsurlar, başta sosyal ve ekonomi ile ilgili olmak

²⁴ **BİLGİLİ**, Emine/ **ECEVİT**, Eyyup, "Sağlık Hizmetleri Piyasasında Asimetrik Bilgiye Bağlı Problemler ve Çözüm Önerileri", Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi, C. 11, S. 2, 2008, s. 204.

²⁵ **AKALIN**, Güneri, Kamu Ekonomisi, 2. Baskı, Ankara 1986, s. 272; **STIGLITZ**, s.354

²⁶ Krş. **ÇAKAL**, s. 9. Hatta muayene ücretinin düşük olması çoğu zaman, alınacak hizmetten beklenen faydanın yüksek olmayacağını düşündürmektedir.

²⁷ **YILMAZ**, Binhan Elif/ **YARAŞIR**, Sevinç, "Bir Küresel Kamusal Mal Olarak Sağlık ve Finansmanında Resmi Kalkınma Yardımlarının Rolü", Maliye Araştırma Merkezi Konferansları Dergisi, S. 55, 2011, s. 10; **ÇELİKAY/ GÜMÜŞ**, s. 181-182.

²⁸ **ROSEN**, Harvey S./ **GAYER**, Ted, Public Finance, Eight Edition, Singapore 2008, s. 71.

üzere diğer unsurları olumsuz olarak etkileyebilmektedir. Bu bakımdan devletin piyasaya müdahalesi kaçınılmaz olmaktadır²⁹.

Özetle devletin, gerek sağlık hizmetlerinin finansmanını sağlayarak gerekse de farklı yollarla sağlık piyasasına olan müdahaleleri, piyasanın etkinliğini temin etme ve herkesi bu hizmetlerden yararlandırma amacı gütmektedir. İyi işleyen ve herkesin ulaşabildiği bir sağlık piyasasında bireylerin huzuru toplumun huzurunu sağlayacak ve böylece sosyal refah artacaktır.

B. Sosyal Devlet Anlayışı

Devletin sağlık hizmetleri piyasasına müdahalesi, görünürdeki birtakım nedenlerin yanında, benimsenen devlet anlayışından kaynaklanmaktadır. Bu anlayış, bireylere insan onuruna yaraşır asgari bir yaşam düzeyi sağlamayı amaç edinen sosyal devlet anlayışıdır³⁰. Devletin, bireylere insan onuruna yaraşır asgari bir yaşam düzeyi sağlama amacını gerçekleştirebilmesi için öncelikle sosyal adaleti temin etmesi gerekmektedir³¹. Sosyal adalet ise adil bir paylaşımı esas alan ve bu paylaşımında toplumdaki her bireyin ve grubun hakça varlığını kabul eden adalet yaklaşımıdır³². Bu anlamda sosyal adalet; başta maddi durumu iyi olmayan kişiler olmak üzere toplumun tamamına, sosyal devletin asıl amacı olan insan onuruna yaraşır asgari bir yaşam düzeyi sağlanmasında bir araç olarak karşımıza çıkmaktadır³³.

²⁹ ALTAY, s. 39; ÇEVİK, Savaş, "Kamu Sağlık Harcamalarının Sağlık Sonuçları Üzerindeki Etkisi: Ülkelerin Gelir Seviyelerine Göre Bir Karşılaştırma", İÜSBFD, No. 48, 2013, s. 115; ÇELİKAY/ GÜMÜŞ, s. 181-182; YILMAZ/ YARAŞIR, s.10.

³⁰ ÖZBUDUN, Ergun, Türk Anayasa Hukuku, 20. Baskı, Ankara 2020, s. 141; GÖZLER, Kemal, Türk Anayasa Hukuku Dersleri, 26. Baskı, Bursa 2021, s.73; GÜMÜŞ, Ali Tanık, Sosyal Devlet Anlayışının Gelişimi ve Dönüşümü, İstanbul 2010, s. 183; GÖREN, Zafer, Anayasa Hukuku, Ankara 2011, s. 125; BULUT, Sosyal Haklar, s. 56-57; GÖREN, Zafer, "Sosyal Devlet İlkesi ve Anayasa Hukuku Açısından Yaşam Kalitesi", Anayasa Yargısı, C. 14, 1997, s. 100; BULUT, Nihat, "Küreselleşme: Sosyal Devletin Sonu mu?", AÜHFD, C. 52, S. 2, 2003, s. 174.

³¹ GÜMÜŞ, s. 183-184; BULUT, Küreselleşme, s. 174.

³² AZRAK, A. Ülkü, "Sosyal Devlet ve 1961 Türk Anayasasının Sistemi", İÜHFM, C. 27, S. 1-4, 1961, s. 209; SUNAL, Onur, "Sosyal Politika: Sosyal Adalet Açısından Kuramsal Bir Değerlendirme", AÜSBFD, C. 66, No. 3, 2011, s. 286.

³³ BULUT, Sosyal Haklar, s. 59; GÜMÜŞ, s.184.

Devlet, sosyal adaleti temin etmek için sosyal ve ekonomik yaşama aktif olarak müdahalede bulunmaktadır³⁴. Dolayısıyla sosyal devlet; devletin ekonomik ve sosyal yaşama müdahalesini gereksiz ve ekonominin doğal kanunlarının işleyişini bozacağından zararlı bulan jandarma devlet anlayışından ayrılmaktadır³⁵. Jandarma devlet anlayışının ilham aldığı liberal düşüncede devlet; bireylerin şahıs ve mallarını saldırılar karşısında korumak ve güvenliği sağlamakla yükümlüyken³⁶, ekonomik ve sosyal yaşam bakımından bireyleri piyasa koşulları ile baş başa bırakmaktadır. Sosyal devlet anlayışında, bireyleri piyasa koşulları ile baş başa bırakmanın birtakım eşitsizlikler meydana getirebileceği göz önünde bulundurulmuş ve bu eşitsizliklerden bireylerin en az derecede zarar görebilmesi için devletin ekonomik ve sosyal yaşama müdahale etmesi gerektiği kabul edilmiştir³⁷. Diğer yandan sosyal devlet anlayışında toplumsal refahın artırılması hedeflenmekte ve devletin üretim kapasitesini artırarak ekonomik ve sosyal yaşama müdahale etmesiyle bu hedefin gerçekleşebileceği öngörülmektedir³⁸. Briggs'in ifadesiyle sosyal devlet, bireylerin asgari yaşam standardına sahip olduğu; hastalık, yaşlılık, işsizlik gibi durumlarda yaşanabilecek güvensizliğin en aza indirildiği; tüm bireylere herhangi bir ayırım yapılmaksızın sosyal hizmetlerin en iyi şartlarda sunulduğu bir anlayışı esas almaktadır³⁹.

Kısacası sosyal devlet anlayışının temel amacı bireylere insan onuruna yaraşır asgari bir yaşam düzeyi sağlamak olup, bunu gerçekleştirebilmek için sosyal adaleti temin etmek gerekmektedir; sosyal adaleti temin için ise devlet, ekonomik ve sosyal hayata müdahale

³⁴ ÖZBUDUN, s. 138; BULUT, Küreselleşme, s. 174.

³⁵ ÖZBUDUN, s. 138; GÖZLER, Türk Anayasa Hukuku, s. 74; BULUT, Küreselleşme, s. 174.

³⁶ GÖZE, Ayferi, Siyasal Düşünceler ve Yönetimler, 11. Baskı, İstanbul 2007, s. 361; ÖZBUDUN, s. 138; GÖZLER, Türk Anayasa Hukuku, s. 74.

³⁷ BULUT, Küreselleşme, s. 192.

³⁸ YILMAZ, Hasan/ ACAR, Alpcan, "Sosyal Devlet Olabilmenin Anahtarı: Sosyal Politikalar Geliştirebilmek", OPUS-Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi, C. 17, S. 37, 2021, s. 4747.

³⁹ BRIGGS, Asa, "The Welfare State in Historical Perspective", European Journal of Sociology, Vol. 2, No. 2, 1961, s. 228.

etmektedir. Diğer yandan, devletin aktif müdahalesini ve olumlu edimlerini isteme hakkının bireylere tanınması ve bunun hukuksal güvencelere kavuşturulması sosyal devlet anlayışı açısından zorunludur. Yani sosyal devlet anlayışının tam anlamıyla gerçekleşebilmesi için bireylerin; kişinin hakları ve siyasi haklar yanında sosyal haklara da sahip olması gerekmektedir⁴⁰. Sosyal haklar daha önce de belirtildiği gibi sosyal eşitsizlikleri giderme, sosyal adaleti sağlama ve çeşitli açılardan güçsüz durumda bulunan kimseleri koruma amacına yönelik haklardır⁴¹. Bu durum sosyal haklar ile sosyal devlet arasında zorunlu bir ilişki olduğunu ve sosyal devletin amacına ulaşabilmesi için bireylere sosyal hakların tanınması gerektiğini ortaya koymaktadır⁴². Sağlık hakkı da sosyal bir hak olduğundan sağlık hizmetlerinin yerine getirilmesinde sosyal devlet anlayışı gereği devletin yükümlülükleri bulunmaktadır. Bu kapsamda sosyal devlet anlayışının 1982 Anayasasına ve Anayasa Mahkemesi kararlarına yansımalarını ele almak devletin yükümlülüklerinin çerçevesini belirlemek bakımından önem arz etmektedir.

C. Sosyal Devlet Anlayışının 1982 Anayasasına ve Anayasa Mahkemesi Kararlarına Yansımaları

1982 Anayasası sosyal devlet anlayışını benimsemiş ve ona büyük önem atfetmiştir. Anayasanın 2. maddesinde cumhuriyetin nitelikleri arasında sayılan sosyal devlet, Anayasanın 4. maddesi ile değiştirilemeyecek hükümler arasında kabul edilmiştir. Anayasanın 5. maddesinde ise *“kişinin temel hak ve hürriyetlerini, sosyal hukuk devleti ve adalet ilkeleriyle bağdaşmayacak surette sınırlayan siyasal, ekonomik ve sosyal engelleri kaldırmaya, insanın maddî ve manevî varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlamaya çalışmak”* devletin temel amaç ve görevleri arasında

⁴⁰ GÖZE, s. 365; GÜMÜŞ, s. 221-225; BULUT, Küreselleşme, s. 179. Kişinin hakları ve sosyal haklar, biri diğeri yerine tercih edilebilen haklar olmayıp, birbirlerini tamamlayan haklardır. Gerçek hürriyet düzeninin tesisi her iki hak kategorisinin senteziyle sağlanır. Bkz. KAPANİ, Münci, Kamu Hürriyetleri, 7. Baskı, Ankara 1993, s. 83-84.

⁴¹ TANÖR, s. 79-81; TAHMAZOĞLU ÜZELTÜRK, Sultan, Anayasa Hukuku Açısından Sağlık Hakkı (Ulusal ve Uluslararası Boyutuyla), İstanbul 2012, s. 1.

⁴² TAHMAZOĞLU ÜZELTÜRK, s.1; GÖZLER, Türk Anayasa Hukuku, s.75.

sayılmıştır⁴³. Bu anlamda sosyal devlete biçilen rol, kişilerin temel hak ve hürriyetlerini herhangi bir engelle karşılaşmadan kullanabilmesini sağlamak, engelle karşılaşılması halinde ise bu engelleri ortadan kaldırmaya çalışmaktır.

Sosyal devletin temel amacı olan, bireylere insan onuruna yaraşır asgari bir yaşam düzeyi sağlamak, Anayasanın 5. maddesinin gerekçesinde belirtilmiştir. Buna göre sosyal devlet, bireylerin huzurunu, refahını ve mutluluğunu sağlayan, hayat mücadelelerini kolaylaştıran ve onların insan haysiyetine uygun bir ortamda yaşamasını gerçekleştiren devlettir⁴⁴. Anayasanın başlangıç kısmı 6. paragrafına göre ise her Türk vatandaşının doğuştan sahip olduğu, onurlu bir hayat sürdürme ve maddî ve manevî varlığını bu yönde geliştirme hak ve yetkisinin kullanılmasına, devlet sosyal adalet gereğince imkân sağlamakla yükümlüdür. Anayasa Mahkemesi de çeşitli kararlarında sosyal devleti, başlangıç kısmındaki söz konusu düzenlemeye paralel biçimde açıklamış⁴⁵, insan onuruna uygun bir yaşam sürdürme ve sosyal adalet ilkelerini ayrıca vurgulamıştır⁴⁶. 1961 Anayasası döneminde vermiş olduğu bir kararda Yüksek Mahkeme, sosyal adaletin temininin önemine dikkat çekerek sosyal devleti “*güçsüzleri güçlüler karşısında koruyarak gerçek eşitliği yani sosyal adaleti ve böylece toplumsal dengeyi sağlamakla yükümlü devlet*” olarak tanımlamıştır⁴⁷. Başka bir kararında Mahkeme,

⁴³ Anayasada sosyal devlet kavramı tek başına değil, hukuk devleti kavramıyla beraber geçmekte (2. ve 5. maddelerde olduğu gibi) ve “sosyal hukuk devleti” şeklinde kullanılmaktadır.

⁴⁴ Bkz. İZGİ, Ömer/ GÖREN, Zafer, Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Yorumu, Cilt I (Madde 1-78), Ankara 2002, s. 70. Ayrıca bkz. AYM, E.1986/16, K.1986/25, 21/10/1986.

⁴⁵ AYM, E.1987/16, K.1988/8, 19/04/1988; AYM, E.1989/6, K.1989/42, 07/11/1989.

⁴⁶ Anayasa Mahkemesi’ne göre, “...insan haysiyeti kavramı, insanın hangi durum ve koşullar arasında bulunursa bulunsun, sırf insan olmasının kendisine tanıttığı değerini, gerek öteki bireyler gerekse toplumca tanınmasını ve sayılmasını anlatır. Bu, öyle bir davranış ve tanıma çizgisidir ki, ondan aşağı düşünülünce yapılan işlemler, insanı insan olmaktan çıkarmış demektir.” Bkz. AYM, E.1971/2, K.1971/36, 06/04/1971; AYM, E.1970/22, K.1971/20, 18/02/1971. Aynı yönde AYM, E.1963/132, K.1966/29, 28/06/1966; AYM, E.2000/34, K.2005/91, 25/11/2005.

⁴⁷ AYM, E.1972/16, K.1972/49, 17/10/1972. Anayasa Mahkemesi’nin sonraki kararları incelendiğinde sosyal devletle ilgili açıklamalarında sıklıkla bu tanımdan yararlandığı görülmektedir. Bkz. AYM, E.2006/95, K.2009/144, 15/10/2009; AYM,

sosyal adaletin ve sosyal devlet ilkelerinin gerçekleşmesine uygun ortamın, toplumda yoksul ve muhtaç insanlara devlet tarafından yardım edilerek, onlara insan onuruna yaraşır asgari yaşam düzeyi sağlanarak meydana gelebileceğini ortaya koymuştur⁴⁸. Bu anlamda Mahkemeye göre sosyal devlet, insan onurunun korunmasını ve vatandaşlarına asgari bir yaşama düzeyi sağlamayı amaçlayan, bunun için sosyal adaleti sağlamaya çalışan anlayışı ifade etmektedir⁴⁹.

Sosyal devletin gereklerinden olan, devletin ekonomik ve sosyal yaşama müdahalesi ile ilgili Anayasada genel bir madde bulunmama birlikte⁵⁰, bu konuda Anayasanın çeşitli maddelerinde düzenlemelere yer verilmiştir⁵¹. Anayasa Mahkemesi ise *“Anayasa’nın ‘kişilerin ve toplumun refah huzur ve mutluluğunu sağlamak’ görevini Devlete veren 5. maddesi, ‘özel teşebbüslerin millî ekonominin gerekleri ve sosyal amaçlara uygun yürümesini, güvenlik ve kararlılık içinde çalışmasını sağlayacak tedbirleri’ almakla görevlendiren 48. maddesi, ‘ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınmayı ...’ planlama görevi veren 166. maddesi ve Devletin ‘para, kredi, sermaye, mal ve hizmet piyasalarının sağlıklı ve düzenli işlemelerini sağlayıcı önlemleri alacağını’ öngören 167. maddesi”* hükümlerinin devletin gerektiğinde ekonomik ve sosyal hayata müdahale edebileceğini gösteren düzenlemeler olduğunu ifade etmiştir⁵². Bu düzenlemelerden Anayasanın 5. maddesinde devletin

E.2006/119, K.2009/145, 15/10/2009; AYM, E.2008/57, K.2010/26, 04/02/2010; AYM, E.2007/65, K.2010/43, 25/02/2010; AYM, E.2008/110, K.2010/55, 01/04/2010; AYM, E.2009/19, K.2011/4, 06/01/2011; AYM, E.2007/114, K.2011/36, 10/02/2011; AYM, E.2008/15, K.2011/57, 30/03/2011; AYM, E.2008/56, K.2011/58, 30/03/2011.

⁴⁸ AYM, E.1988/19, K.1988/33, 26/10/1988; AYM, E.2001/378, K.2004/13, 11/02/2004.

⁴⁹ AYM, E.2011/136, K.2012/72, 17/05/2012; AYM, E.2011/132, K.2012/82, 24/05/2012.

⁵⁰ 1961 Anayasası’nın 41. maddesinde devletin ekonomik ve sosyal hayata müdahalesini düzenleyen genel bir hüküm bulunmaktaydı. Maddenin 1. fıkrası, iktisadi ve sosyal hayatın, *“adâlete, tam çalışma esasına ve herkes için insanlık haysiyetine yaraşır bir yaşayış seviyesi sağlanması amacıyla göre”* düzenleneceğini; 2. fıkrası yatırımların, *“toplum yararının gerektirdiği önceliklere”* yönltilmesinin devletin ödevi olduğunu belirtmekteydi. Bkz. **ÖZBUDUN**, s.141.

⁵¹ **ÖZBUDUN**, s.141. Bu durumu Anayasa Mahkemesi bir kararında, *“Anayasa’nın çeşitli maddelerinde yer alan bazı hükümler de, Devletin ekonomik hayatın işleyişini düzenlemek, tedbirler almak ve gerektiğinde bu alana müdahale hususunda görevli kıldığını ortaya koymaktadır”* diyerek ifade etmiştir. Bkz. AYM, E.2001/33, K.2002/56, 19/06/2002.

⁵² AYM, E.2002/32, K.2003/100, 20/11/2003; AYM, E.1985/16, K.1986/5, 04/03/1986.

ekonomik ve sosyal hayata müdahalesini gerektiren husus, Anayasanın sosyal devlet anlayışını benimsemesi ve bu anlayışa bağlanan sonuçlarla ilgilidir. Kuşkusuz bu durum, devletin ekonomik ve sosyal hayata müdahale edebileceğini gösteren diğer düzenlemeler için de ileri sürülebilir. Ancak bahsi geçen düzenlemeler bakımından devletin müdahalesini gerektiren bazı spesifik durumlar bulunmaktadır. Bu bağlamda Anayasanın 166. maddesinde devletin ekonomik ve sosyal yaşama müdahalesinin bir plân çerçevesinde yapılması düzenlenmektedir⁵³, Anayasanın 48. ve 167. maddesi bakımından ise devlet müdahalesinin, piyasa ekonomisinin işleyişinden kaynaklanan aksaklıkların önüne geçmek, serbest rekabeti sağlamak, tüketiciyi korumak gibi amaçlarla gerçekleştirilebileceği düşüncesi ortaya çıkmaktadır⁵⁴.

Sosyal devlete bu niteliğini kazandıran diğer önemli bir husus olan sosyal haklar⁵⁵ ise ülkemizde ilk kez 1961 Anayasasında sistematik biçimde tanınmış, 1982 Anayasasının İkinci Kısım Üçüncü Bölümünde “Sosyal ve Ekonomik Haklar ve Ödevler” başlığı altında düzenlenmiştir. Sosyal hakların daha önce de açıklandığı gibi toplumsal eşitsizlikleri giderme, sosyal adaleti sağlama ve çeşitli açılardan güçsüz durumda bulunan kimseleri koruma amacına yönelik haklar olduğu göz önünde bulundurulduğunda, Anayasanın bu bölümünde düzenlenen hakların tamamının bu amaçları gerçekleştirebileceği söylenemez⁵⁶. Sağlık hakkının (m.56) da aralarında bulunduğu bazı hakların ise bireylere insan onuruna yaraşır asgari bir yaşam düzeyi sağlamak bakımından tanınmış haklar olduğu ve Anayasada sosyal amaçlar dikkate alınarak

⁵³ AYM, E.1997/62, K.1998/52, 16/09/1998.

⁵⁴ AYM, E.2000/8, K.2003/104, 26/12/2003.

⁵⁵ Sosyal devlet olma bakımından sosyal hakların önemine vurgu yapan Anayasa Mahkemesi bir kararında “kişilerin sosyal hakları ve asgari yaşam düzeyleriyle ilgilenerek onların refah, huzur ve mutluluk içinde yaşamalarını” sağlamanın sosyal devletin temel amaç ve görevlerinden olduğuna hükmetmiştir. Bkz. AYM, E.1997/18, K.1998/42, 30/06/1998.

⁵⁶ Örneğin Anayasanın çalışma ve sözleşme hürriyetini düzenleyen 48. maddesi, işverenlerin sendika kurma hakkını düzenleyen 51. maddesi ve lokavt hakkını düzenleyen 54. maddesi ekonomik nitelikte haklardır. Bkz. ÖZBUDUN, s.152.

düzenlendiği ifade edilebilir⁵⁷. Bu noktada öncelikle sağlık hakkıyla ilgili anayasal düzenleme incelenerek, devletin sosyal devlet anlayışı bağlamında sağlık hizmetlerinin finansmanını sağlama yükümlülüğünün değerlendirilmesi gerekmektedir.

II. 1982 ANAYASASINA GÖRE SAĞLIK HİZMETLERİNİN FİNANSMANININ SOSYAL DEVLET ANLAYIŞI BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

A. Sağlık Hakkıyla İlgili Anayasal Düzenleme

1982 Anayasası, ekonomik ve sosyal haklar arasında yer verdiği sağlık hakkını 56. maddede “Sağlık Hizmetleri ve Çevrenin Korunması” başlığı altında düzenlemiştir. Her ne kadar Anayasanın 176. maddesine göre madde kenar başlıkları metne dahil olmasa da söz konusu maddenin içeriği incelendiğinde sağlık hakkını ayrı ve açık bir biçimde düzenlemediği görülmektedir⁵⁸. Bu anlamda Anayasanın 56. maddenin 1. fıkrasında, herkesin “sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına” sahip olduğu düzenlenmiştir⁵⁹.

Daha önce de belirtildiği gibi sağlık hakkı, başta yaşama hakkı olmak üzere diğer insan haklarıyla yakından ilgilidir. Sağlık hakkının, çevre hakkı ile ilişkisi de bu kapsamda düşünülebilir. Ancak söz konusu hükümlerin çevre hakkını da tam olarak karşıladığı tartışmalıdır. Bir görüşe göre Anayasada düzenlenen, sağlıklı ve dengeli bir çevrede

⁵⁷ Eğitim hakkı (m.42), çalışma hakkı (m.49), adil ücret hakkı (m.55), sosyal güvenlik hakkı (m.60-61), konut hakkı (m.57) gibi haklar bu kapsamda Anayasada yer verilen diğer haklardır. Bkz. ÖZBUDUN, s.146-148; GÖZLER, Türk Anayasa Hukuku, s.76-77.

⁵⁸ DÖNER, Ayhan/ KELEK, Mücahit, “Negatif Yükümlülükler Açısından Sağlık Hakkı”, EÜHFD, C. XIX, S. 3-4, 2015, s. 13. Algan’a göre, sahip olduğu önem göz önünde bulundurularak, gerek ulusal gerekse de uluslararası hukuk düzenlemelerinde kendisine mutlaka yer verilen sağlık hakkının, 1982 Anayasasında ayrı bir maddede bağımsız bir hak şeklinde düzenlenmemesi ilginçtir. Bkz. ALGAN, Bülent, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Hakların Korunması, Ankara 2007, s.266-267.

⁵⁹ Sağlıklı ve dengeli çevre ile neyin kastedildiği Anayasa Mahkemesi kararlarında belirtilmektedir. Mahkemeye göre sağlıklı ve dengeli çevre kavramı, doğal güzelliklerin korunduğu, kentleşme ve sanayileşmeyle meydana gelen hava ve su kirliliğinin önlenildiği, belli bir plan ve programa göre düzenlenen çevreyi ifade etmektedir. AYM, E.2006/129, K.2009/121, 01/10/2009; AYM, E.1985/11, K.1986/29, 11/12/1986.

yaşama hakkıdır ve bu hak üçüncü kuşak haklardan (dayanışma hakları) olan çevre hakkını karşılamamaktadır. Bu anlamda sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkı, Anayasada sosyal bir hak şeklinde değerlendirilmiş ve düzenlenmiştir⁶⁰. Daha çok kabul gören diğer görüşe göre ise söz konusu hüküm çevre hakkını düzenlemekte ve bu hakka Anayasada sağlık hakkıyla beraber yer verilmektedir. Çevre hakkının sağlık hakkıyla ilişkilendirilerek düzenlenmesi, diğer hak kategorilerine göre yeni olan üçüncü kuşak hakların Anayasada ayrı bir bölümde bulunmaması ile ilgilidir. Çevre hakkına, Anayasada ekonomik ve sosyal haklar arasında yer verilse de bu durum onun dayanışma hakkı olduğu gerçeğini ortadan kaldırmamaktadır⁶¹. Kanaatimizce buradaki temel sorun 56. maddenin kaleme alınış şekliyle ilgilidir. Maddenin 1. fıkrası çevre hakkını, sağlık ve yaşama hakkı ile ilişkilendirerek açıkladığı izlenimini uyandırmaktadır. Nitekim maddenin 2. fıkrasında çevreyi geliştirme, çevre sağlığını koruma ve çevre kirlenmesini önleme bakımından devletin ve vatandaşın yükümlü olduğu belirtilmektedir. Bu anlamda, Anayasanın 56. maddesinin gerekçesinde de ifade edildiği gibi çevrenin korunmasının kazandığı önem, bireylerin sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşamasının sağlanması bakımından onlara sosyal hak tanınmasını zorunlu kılmış⁶² ve aslında sosyal bir hak olmayan çevre hakkı, Anayasada “sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkı” şeklinde formüle edilerek sosyal haklar arasında düzenlenmiştir.

Şu halde maddenin ilk iki fıkrasının sağlık hakkını düzenleme noktasında yeterli olmadığı ve çevre hakkına ilişkin hükümler içerdiği söylenebilir. Sonraki fıkralar ise devletin sağlık hizmetlerini yerine getirmesi ve denetimi ile ilgili hükümlerden oluşmaktadır. Bu anlamda

⁶⁰ ALGAN, s.268.

⁶¹ KUZU, Burhan, “Sağlıklı ve Dengeli Bir Çevrede Yaşama Hakkının Gelişim Süreci”, İstanbul Üniversitesi Mukayeseli Hukuk Araştırmaları Dergisi, C. 20, 1996, s. 150; HAMAMCI, Can, “Çevre Hakkı Üzerine Düşünceler”, İnsan Hakları Yıllığı, S. 5-6, 1984, s. 176-177; TUNÇ, Hasan/ GÖVEN, Yusuf, “Çevre Hakkı ve 1982 Anayasası”, EÜHFD, C. I, S. 1, 1997, s. 113.

⁶² Bkz. İZGİ/ GÖREN, s. 593.

yapılması gereken sağlık hakkı ve çevre hakkının ayrı maddelerde düzenlenerek, bireylere açık bir biçimde tanınması olmalıdır⁶³.

Anayasanın 56. maddesinin 3. fıkrası ise “Devlet, herkesin hayatını, beden ve ruh sağlığı içinde sürdürmesini sağlamak; ... amacıyla sağlık kuruluşlarını tek elden planlayıp hizmet vermesini düzenler” hükmüne yer vermektedir. Buna göre bireylerin sağlıklı bir şekilde hayatını devam ettirmesini sağlamak bakımından devlete yükümlülük getirilse de hükmün devamında sağlık hizmetlerinin planlanıp düzenlenmesinin vurgulanması, devletin söz konusu yükümlülüğünü geri planda bırakmaktadır⁶⁴. Bu bakımdan gerekçede ifade edildiği gibi, maddenin de

⁶³ Nitekim yeni anayasa yapmak amacıyla oluşturulan ve 2011-2013 yılları arasında çalışmalar yapan Anayasa Uzlaşma Komisyonu’nun uzlaştığı maddeler arasında olan sağlık ve çevre hakkı, Komisyon tarafından ayrı maddelerde düzenlenmiş ve herkesin bu haklara sahip olduğu açık bir biçimde ortaya konulmuştur Anayasa Uzlaşma Komisyonu’nun uzlaştığı taslak metinde sağlık hakkı aynen şu şekilde düzenlenmiştir:

“Sağlık Hakkı (m.33)

(1) Herkes sağlık hakkına sahiptir.

(2) Hiç kimse temel sağlık hizmetlerinden yoksun bırakılamaz. Devlet temel sağlık hizmetlerini ücretsiz olarak sağlar.

(3) Hasta hakları dahil sağlık hakkının esasları, yaşam hakkı ile sağlığın korunması da gözetilerek, kanunla düzenlenir.

(4) Her kadın üreme sağlığı ve doğurganlık hakları konusunda ücretsiz hizmet alma hakkına sahiptir.

(5) Devlet sağlık hakkının gerçekleşmesi için gerekli her türlü tedbiri almakla yükümlüdür. Devlet, sağlık alanındaki görevini, kamu ve özel kesimlerdeki sağlık ve sosyal kuruluşlardan yararlanmak suretiyle etkili bir sağlık hizmeti ağı kurarak, onları denetleyerek yerine getirir.”

Komisyonun uzlaştığı çevre hakkının konumuz bakımından yer verilmesi gereken ilk iki fıkrası ise şu şekildedir:

“Çevre Hakkı (m.35)

(1) Herkes çevre hakkına sahiptir. Bu hak insani gelişimi mümkün kılan, sağlıklı, ekosistem açısından dengeli bir çevrede yaşama, çevrenin etkili biçimde korunmasını isteme haklarını da kapsar.

(2) Gelecek kuşaklara yönelik sorumlulukları da gözeterek çevreyi geliştirmek, çevre değerlerini korumak, çevre kirliliğini önlemek, çevre kalitesini yükseltmek ve gıdaların doğallığını sağlamak herkesin ve devletin ödevidir.”

Bkz. **BARIN**, Taylan, Türkiye’nin Yeni Anayasa Arayışı: 2011-2013 TBMM Anayasa Uzlaşma Komisyonu Tecrübesi, İstanbul 2014, s. 162-163.

⁶⁴ **ALGAN**, s. 267-268.

açık bir şekilde vatandaşların beden ve ruh sağlığı içinde yaşamını sürdürmesini sağlamanın devletin ödevi olduğunu belirtmesi⁶⁵ isabetli olurdu. Nitekim 1961 Anayasası'nın 49. maddesinin 1. fıkrasında herkesin sağlıklı yaşayabilmesini ve tıbbi bakım görmesini sağlamak, açık bir biçimde devletin ödevi olarak düzenlenmişti⁶⁶.

Anayasanın 56. maddesinin 3. fıkrası ile ilgili değinilmesi gereken diğer önemli nokta, devletin sağlık kuruluşlarını tek elden planlayıp hizmet vermesini düzenlemesidir. Kuşkusuz burada sağlık hizmetlerinin devlet tekelinde yürütülmesi değil, devlet tarafından planlanması ve düzenlenmesi vurgulanmaktadır⁶⁷. Bu anlamda 56. maddenin 4. fıkrası ve madde gerekçesi birlikte değerlendirildiğinde, özel kesimlerin sağlık ve sosyal kuruluşları kurmasının desteklendiği, sağlık hizmetlerinin yerine getirilmesi bakımından bu kuruluşlardan yararlanılacağı ve devletin bunları denetimle yükümlü olduğu ifade edilebilir⁶⁸.

Anayasanın 56. maddesinin 5. fıkrası ise sağlık hizmetlerinin yaygın bir şekilde yerine getirilmesi bakımından genel sağlık sigortası kurulabilmesi konusunda kanuna yetki tanımıştır. Buna bağlı olarak 5510 sayılı kanunun 3. maddesi genel sağlık sigortasını, *“kişilerin öncelikle sağlıklarının korunmasını, sağlık riskleri ile karşılaşmaları halinde ise oluşan harcamaların finansmanını sağlayan sigorta”* şeklinde tanımlamıştır. Vatandaşların katılma payı ödedikleri genel sağlık sigortası sisteminde,

⁶⁵ Bkz. İZGİ/ GÖREN, s. 592.

⁶⁶ ALGAN, s. 267. 1961 Anayasasında devletin yükümlülüğü, 1982 Anayasasındaki düzenlemelerin yanında herkesin tıbbi bakım görmesinin sağlanmasını da içermektedir. Bu durum 1961 Anayasası'nda sağlık hakkının içeriğinin, 1982 Anayasası'na göre daha net olarak belirtildiği şeklinde yorumlara neden olmuştur. Bkz. TAHMAZOĞLU ÜZELTÜRK, s. 165.

⁶⁷ ALGAN, s. 267.

⁶⁸ Bkz. İZGİ/ GÖREN, s.592. Nitekim Anayasa Mahkemesi de bir kararında şu ifadeleri kullanmıştır: *“... Devlet, sağlık hizmetlerini yürütürken herkesin bu hizmetten yararlanması amacıyla eşgüdüm sağlayacak genel esasları belirleyecektir. Maddede yer alan Devletin bu görevini kamu ve özel kesimdeki sağlık ve sosyal kurumlardan yararlanarak onları denetleyerek yerine getireceğine ilişkin kural da bu görüşü doğrulamakta, tüm sağlık hizmetlerinin sadece Devlet tarafından değil, fakat onun gözetim ve denetimi altında aynı alanda hizmet veren kurum ve kuruluşlarca da görülebileceğini ortaya koymaktadır.”* Bkz. AYM, E.2006/111, K.2006/112, 15/12/2006.

yoksul ve dar gelirli vatandaşlara devlet yardımı sağlanmaktadır⁶⁹. Böylece bütün vatandaşların sağlık hizmetlerinden yararlanması amaçlanmaktadır.

B. Devletin Sağlık Hizmetlerinin Yerine Getirilmesinden Doğan Harcamalarının Sınırı

Sağlık hakkı, devlete olumlu edimde bulunma yükümlülüğü getiren, sosyal bir hak olarak Anayasada düzenlenmiştir. Bunun yanında Anayasanın 2. maddesinde benimsenen sosyal devlet anlayışı, 5. madde ile birlikte değerlendirildiğinde kişilerin temel hak ve hürriyetlerini herhangi bir engelle karşılaşmadan kullanabilmesini sağlamak, engelle karşılanması halinde, bu engelleri ortadan kaldırmaya çalışmak bakımından devlete görevler yüklemiştir. Bu anlamda devletin, sosyal bir hak olan sağlık hakkından doğan birtakım ödevleri bulunmakta ve Anayasanın 56. maddesine göre bu ödevler sağlık hizmetlerinin yerine getirilmesi esasına dayanmaktadır.

Devletin sunduğu diğer hizmetlerde olduğu gibi sağlık hizmetlerini yerine getirmesi bakımından da belli bir ekonomik gücün varlığı zorunludur. Bu ekonomik gücün nasıl kullanılacağına ilişkin hüküm ise Anayasanın 65. maddesinde düzenlenmektedir. Buna göre *“Devlet, sosyal ve ekonomik alanlarda Anayasa ile belirlenen görevlerini, bu görevlerin amaçlarına uygun öncelikleri gözeterek malî kaynaklarının yeterliliği ölçüsünde yerine getirir.”* Söz konusu hüküm, devletin ekonomik gücünün kullanımına ilişkin sınırı ortaya koymaktadır. Bu sınır, devletin ekonomik ve sosyal alanlardaki ödevleri bakımından uygulama alanı bulmaktadır. Yani bu alanlarda, devletin olumlu edimini gerektiren haklar için söz konusu olan bu sınır, devletin olumlu edimde bulunmakla yükümlü olmadığı sendika, toplu sözleşme, grev gibi haklar bakımından uygulanmayacaktır⁷⁰. Şu halde devletin olumlu edimde bulunmakla

⁶⁹ Bkz. İZGİ/ GÖREN, s. 592.

⁷⁰ ÖZBUDUN, s. 153; GÖZLER, Türk Anayasa Hukuku, s. 78; TANÖR/ YÜZBAŞIOĞLU, s. 178-179; KARAOSMANOĞLU, Fatih, İnsan Hakları, Ankara 2012, s. 93. Bu durumu göz önünde bulunduran Algan, sosyal hakları tanımlarken devletin olumlu edimlerde bulunma yükümlülüğünün olduğu düşüncesinden hareket etmemiştir. Algan’a göre sosyal haklar, bireyin hem toplumun üyesi olması

yükümlü olduğu, sağlık hakkında doğan ödevleri yönünden de böyle bir sınırın uygulanacağı açıktır.

Anayasanın 65. maddesindeki sınır, devletin sosyal ve ekonomik alanlardaki ödevlerini amaçlarına uygun öncelikler gözeterek, mali kaynaklarının yeterliliği ölçüsünde yerine getirmesine ilişkindir. 2001 yılında değişikliğe uğrayan madde, değişiklikten önce *“bu görevlerin amaçlarına uygun öncelikleri gözeterek”* ifadesi yerine *“ekonomik istikrarın korunmasını gözeterek”* ifadesine yer vermekteydi⁷¹. Ekonomik istikrarın korunması gibi içeriği belirli olmayan ve sosyal hakların alanını daraltan bir kavramın maddeden çıkarılarak, devletin sosyal ve ekonomik ödevlerini amaçlarına uygun öncelikler gözeterek yerine getirmesinin düzenlenmesi olumlu bir yaklaşım olarak değerlendirilebilir⁷². Mevcut düzenlemeyle sosyal alanlar devletin mali politikalarının seçeneğini belirlemede etkili hale gelecek⁷³ ve devlet ödevlerini yerine getirirken optimal biçimde hareket edecektir⁷⁴. Bu anlamda devlet, sosyal devlet ilkesi gereği öncelikle ihtiyaç sahibi olan kimseleri ve temel ihtiyaçları göz önüne alacaktır⁷⁵. Öte yandan ekonomik istikrarın korunmasını gözetme ifadesinin Anayasadan çıkarılması, devletin ekonomik ve sosyal alanlardaki ödevlerini yerine getirirken ekonomik istikrarı göz önünde bulundurmayacağı şeklinde anlaşılmalıdır⁷⁶. Zira devletin söz konusu

hem de toplumun diğer üyeleriyle ilişkiler kurması bakımından sahip olduğu ve onun sosyal statüsü ile ilgili olan haklardır. **ALGAN**, s. 26.

⁷¹ 4709 sayılı kanun ile yapılan değişiklikle Anayasanın 65. maddesinin kenar başlığı da tekrar düzenlenmiştir. Buna göre *“Sosyal ve ekonomik hakların sınırı”* olan başlık, *“Devletin iktisadî ve sosyal ödevlerinin sınırları”* şeklinde değiştirilmiştir. Madde gerekçesinde, madde kenar başlığının bu şekilde içerikle uyumlu hale getirildiği ifade edilmiştir. Bkz. **İZGİ/ GÖREN**, s.648.

⁷² **ATAR**, Yavuz, Türk Anayasa Hukuku, 14. Baskı, Ankara 2021, s. 122; **ALGAN**, s. 281; **KABOĞLU**, İbrahim Ö., *“Anayasa’da Sosyal Haklar: Alanı ve Sınırları”*, Kaboğlu, İbrahim Ö., (Editör), Anayasal Sosyal Haklar; Avrupa Sosyal Şartı, Karşılaştırmalı Hukuk ve Türkiye, İstanbul 2012, s. 29.

⁷³ **KABOĞLU**, Anayasa’da Sosyal Haklar, s. 18.

⁷⁴ **ALGAN**, s. 281.

⁷⁵ **ATAR**, s. 122.

⁷⁶ **GÖREN**, Anayasa Hukuku, s. 146. Aksi yönde açıklamalar için bkz. **GÖZLER**, Kemal, *“3 Ekim 2001 Tarihli Anayasa Değişikliği: Bir Abesle İştigal Örneği”*, <https://www.anayasa.gen.tr/teblig2002.pdf> (Erişim Tarihi: 15.02.2024).

ödevlerini mali kaynaklarının yeterliliği ölçüsünde yerine getirmesiyle, ekonomik istikrarın bozulmasının önüne geçilmektedir⁷⁷.

Bu noktada devletin sosyal ve ekonomik alanlardaki ödevlerini yerine getirirken dikkate alacağı “*mali kaynaklarının yeterliliği*” kriterine ayrıca değinmek gerekmektedir. Zira mali kaynaklarının yeterliliği kriteri, 1982 Anayasasının 65. maddesinde yapılan değişiklikten etkilenmemiş ve maddenin ilk halinden itibaren varlığını sürdürmüştür. Ayrıca 1982 Anayasasındaki düzenlemeye karşılık gelen, 1961 Anayasasının 53. maddesi de bu kritere yer vermiştir⁷⁸. Devletin sınırsız harcama gücüne sahip olmadığını, harcamalarını imkânlarının elverdiği ölçülerde yerine getireceğini ifade eden⁷⁹ mali kaynakların yeterliliği kriteri, 1961 Anayasasından itibaren üzerinde durulan bir konu olmuştur. Özellikle de böyle bir sınırın Anayasada düzenlenmesinin, devlete ekonomik ve sosyal ödevlerini yerine getirmekten kaçınma imkânı tanıyıp tanımadığı hususu sıklıkla tartışılmıştır.

Belirtmek gerekir ki mali kaynakların yeterliliği kriterine Anayasada yer verilmesi doğal bir durumu yansıtmaktadır⁸⁰. Zira devletin ekonomik ve sosyal alanlarda ödevlerini yerine getirmesi maddi imkânlarının varlığına bağlıdır. Böyle bir sınırın Anayasada düzenlenmemesi, devletin söz konusu ödevlerini mali kaynaklarının yeterliliği ölçüsünde yerine getirebileceği gerçeğini ortadan kaldırmamaktadır⁸¹. Ancak Anayasada bu sınıra yer verilmemesi halinde

⁷⁷ Bkz. İZGİ/ GÖREN, s. 648; GÖREN, Anayasa Hukuku, s. 146.

⁷⁸ 1961 Anayasasının “*Devletin İktisadî ve Sosyal Ödevlerinin Sınırı*” başlıklı 53. maddesi aynen şu şekilde düzenlenmişti: “*Devlet, bu Bölümde belirtilen iktisadî ve sosyal amaçlara ulaşma ödevlerini, ancak iktisadî gelişme ile mâlî kaynaklarının yeterliği ölçüsünde yerine getirir.*”

⁷⁹ DİNLER, Veysel, “Devletin İktisadi ve Sosyal Ödevlerinin Sınırı’ Açısından İdarenin Sorumluluğu”, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C. 1, S. 1, 2008, s. 5.

⁸⁰ Bu bakımdan Gören, mali kaynakların yeterliliği kriterine yer veren Anayasanın 65. maddesinin gereksiz olduğunu ifade etmektedir. Bkz. GÖREN, Anayasa Hukuku, s. 144.

⁸¹ GÖZLER, 3 Ekim 2001 Tarihli Anayasa Değişikliği; KAPANİ, Münci, “Tartışmalar”, içinde Talas, Cahit, “Türkiye’de Sosyal ve Ekonomik Haklar”, Türkiye’de İnsan Hakları Semineri (9-11 Aralık 1968) Tebliğler-Tartışmalar, Ankara 1970, s. 237; ÇİFCİ, Hasan Basri, “Devletin Sosyal ve Ekonomik Ödevlerinin Malî Kaynaklarıyla Sınırlı

devletin, ekonomik ve sosyal ödevlerini tam anlamıyla yerine getirmemesi, Anayasa ihlallerine neden olacaktır⁸². Bunun önüne geçmek üzere Anayasada düzenlenen mali kaynakların yeterliliği kriteri, ekonomik gerçekliğin bir ifadesidir⁸³. Anayasa Mahkemesi de çeşitli kararlarında sosyal ve ekonomik ödevlerin tamamının devlet tarafından derhal yerine getirilmesinin güçlüğüne dikkat çekerek, mali kaynakların yeterliliği kriterine işaret etmiştir⁸⁴.

Bununla birlikte mali kaynakların yeterliliği kriterine Anayasada yer verilmesinin, devlete bu kriterin arkasına sığınma, yani mali kaynaklarının yeterli olmadığını öne sürerek, ekonomik ve sosyal alanlardaki ödevlerini yerine getirmekten kaçınma imkânı tanıdığı belirtilmektedir⁸⁵. Kanaatimizce bu görüşün, devletin ekonomik ve sosyal ödevlerini gerçekleştirme konusundaki yükümlülüğünün kapsamı, gerçekleştirmediği takdirde başvurulacak hukuki bir yolun ve bireylerin talep hakkının bulunup bulunmadığı ve konuyla ilgili Anayasa Mahkemesi kararları göz önüne alınarak değerlendirilmesi gerekmektedir.

Doktrinde genel kabul gören görüşe göre, devlete olumlu edim yükleyen sosyal haklar doğrudan uygulanabilir nitelikte olmayıp, program hükümler niteliğindedir. Yani bu haklar yasama organına yol gösterici niteliktedir ve uygulanmadığı halde bireyler için sübjektif dava ve talep hakkı doğurmazlar⁸⁶. Anayasanın 65. maddesinin gerekçesinde de söz konusu hükmün, hiç kimseye devletten sosyal ve ekonomik hakları gerçekleştirmesini isteme hakkı vermediği, bu hakların yalnızca

Olması: Vergi Ödevinin Haklılığı Açısından Bir Tartışma”, Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 2022/1, s. 644.

⁸² **TANÖR/ YÜZBAŞIOĞLU**, s. 178; **KAPANİ**, Tartışmalar, s.237.

⁸³ **KAPANİ**, Tartışmalar, s.237; **TEZİÇ**, Erdoğan, “Tartışmalar”, içinde Talas, Cahit, “Türkiye’de Sosyal ve Ekonomik Haklar”, Türkiye’de İnsan Hakları Semineri (9-11 Aralık 1968) Tebliğler-Tartışmalar, Ankara 1970, s. 234.

⁸⁴ AYM, E.1990/7, K.1990/11, 21/06/1990; AYM, E.1988/34, K.1989/26, 21/06/1989; AYM, E.1984/10, K.1985/2, 22/01/1985.

⁸⁵ **GÖREN**, Anayasa Hukuku, s. 144; **TALAS**, Cahit, “Türkiye’de Sosyal ve Ekonomik Haklar”, Türkiye’de İnsan Hakları Semineri (9-11 Aralık 1968) Tebliğler-Tartışmalar, Ankara 1970, s. 232; **TANÖR/ YÜZBAŞIOĞLU**, s.178.

⁸⁶ **ÖZBUDUN**, s. 153; **GÖZLER**, Türk Anayasa Hukuku, s. 77.

devlete yüklenen ödevleri belirttiği ifade edilmiştir⁸⁷. Bu bakımdan öncelikle ekonomik ve sosyal ödevlerin yerine getirilmesinde siyasi iktidarın politikalarının etkili olduğu ve yasama organının takdir yetkisinin bulunduğu vurgulanmaktadır⁸⁸. Buna karşılık Gören'e göre, Anayasanın bağlayıcılığını düzenleyen 11. madde karşısında, tavsiye niteliğinde olan ve bağlayıcılığı bulunmayan hükümlerden bahsetmek mümkün değildir. Yasama organının takdiri, devlete olumlu edim yükleyen sosyal hakların gerçekleştirilip gerçekleştirilmemesi konusunda olmayıp, bu hakların ne ölçüde gerçekleştirilebileceği ile ilgilidir⁸⁹. Kaboğlu da sosyal güvenlik hakkı bakımından yaptığı değerlendirmede, Anayasanın 65. maddesinde getirilen sınırlamaların bu hak karşısında uygulanmasının oldukça zor olduğunu ifade etmektedir⁹⁰. Sağlık hakkı ve devletin sağlık hizmetlerinin yerine getirilmesinden doğan yükümlülüklerinin Anayasanın 65. maddesi karşısında dava ve talep edilebilirliği bakımından da lehte ve aleyhte görüşler bulunmaktadır⁹¹.

Anayasa Mahkemesi ise 1961 Anayasası döneminde verdiği çoğu kararında, olumlu edim gerektiren haklar bakımından devletin iktisadî ve sosyal ödevlerinin sınırını düzenleyen Anayasanın 53. maddesindeki mali kaynakların yeterliliği ölçüsüne bağlı kalmış ve devletin ödevlerinin

⁸⁷ İZGİ/ GÖREN, s. 648. Eren'e göre, gerekçede de ifade edilen bu yaklaşım insan hakları tanımına uygun değildir. Zira insan haklarının olduğu yerde devlete karşı taleplerde bulunulur. Vurgulanması gereken husus, sosyal hakların bireyler için talep edilebilir olmaması değil, devletin bu talepleri mali imkânları ölçüsünde karşılama yükümlülüğüdür. Bkz. EREN, Abdurrahman, Anayasa Hukuku Dersleri; Genel Esaslar-Türk Anayasa Hukuku, 4. Baskı, Ankara 2022, s. 441.

⁸⁸ ÖZBUDUN, s.153; ATAR, s.122. Gözler'e göre Anayasanın 65. maddesi, sosyal devlet ilkesini düzenleyen Anayasanın 2. ve 5. maddesi karşısında özel hüküm niteliğindedir ve maddeler arasında çatışma olması halinde 65. madde uygulanmalıdır. Bkz. GÖZLER, Türk Anayasa Hukuku, s. 78.

⁸⁹ GÖREN, Sosyal Devlet İlkesi, s. 116; İZGİ/ GÖREN, s. 659. Aynı yönde SOYSAL, Mümtaz, 100 Soruda Anayasanın Anlamı, 11. Baskı, İstanbul 1997, s. 160; TANÖR, s.332.

⁹⁰ KABOĞLU, İbrahim Ö., Özgürlükler Hukuku, 6. Baskı, Ankara 2002, s. 466.

⁹¹ ELTİMUR, Dilara, "Anayasa Hukuku Kapsamında Sağlık Hakkı ve Dava Edilebilirlik Sorunu", İzmir Barosu Dergisi, Yıl 87, S. 2, s. 384-397.

sınırlarını denetleme yoluna gitmemiştir⁹². Yüksek Mahkeme bir kararında, Anayasanın 53. maddesi bakımından kanun koyucunun sosyal güvenlik alanında bazı hakları vermemeye veya sadece bir kısmını vermeye yetkili olduğunu belirterek yasama organının takdir yetkisine işaret etmiştir⁹³.

Anayasa Mahkemesinin 1982 Anayasası döneminde vermiş olduğu kararlara bakıldığında da genel itibariyle benzer yaklaşımın devam ettiği görülmektedir⁹⁴. Mahkeme sosyal hakların dava edilebilirliği konusunda hak temelli genel bir yaklaşım benimsememiş, olaya özgü tespitler yaparak karar vermiştir⁹⁵.

Mahkeme, 506 sayılı Sosyal Sigortalar Kanununda prime esas alınacak yeni alt ve üst göstergeler sisteminin belirlenmesinin Anayasanın 65. maddesine uygunluğunu denetlediği kararında, önceki tek tablo sisteminin Sosyal Sigortalar Kurumu kaynaklarını yeteri kadar besleyememesi ve Kurum'un sosyal güvenliği yerine getirebilme görevinden uzaklaşması nedenleriyle yeni düzenlemenin yapıldığını belirtmiştir. Mahkeme, Anayasanın 65. maddesinde belirtilen devletin yükümlülüklerinin sınırlarını hatırlatarak, getirilen düzenlemenin devletin en büyük sosyal güvenlik kuruluşunun finansman sorunlarının çözümüne yardımcı olmak amacını taşıdığını ifade etmiş ve kanun koyucunun takdir yetkisine müdahale etmeyerek düzenlemeyi Anayasanın 65. maddesine aykırı bulmamıştır⁹⁶.

Anayasa Mahkemesi, 506 sayılı Sosyal Sigortalar Kanununun 92. maddesinde yer alan ve iş kazalarıyla meslek hastalıkları sigortası ile malullük, yaşlılık ve ölüm sigortaları için kısmen sigortalıya kısmen de işverene yükümlülük getiren düzenlemenin iptalinin istendiği davada, *"... her iki sigorta türüne ait aylık ve gelirlerin tam olarak ödenmesi*

⁹² **YILMAZ**, Zülfiye, "Olumlu Edim Gerektiren Sosyal Hakların Sınırı: Karşılaştırmalı Hukuk Perspektifinden 1961 ve 1982 Anayasaları Dönemi Uygulamaları", İÜHFİM, C. LXXII, S.1, 2014, s. 716; **TANÖR**, s. 333; **ÇİFCİ**, s. 629.

⁹³ AYM, E.1963/138, K.1964/71, 11/12/1964.

⁹⁴ **ÇİFCİ**, s. 629-630.

⁹⁵ **YOLCU**, Serkan, Anayasa Yargısında Sosyal Hakların Korunması, Ankara 2018, s. 316.

⁹⁶ AYM, E.1990/5, K.1990/28, 14/11/1990.

öngörülsedydi, Kurumun aktueryal dengesini sağlamak amacıyla gerek sigortalılardan, gerekse işverenlerden tahsil edilen prim oranlarının artırılması gerekecekti” değerlendirmesini yapmış ve düzenlemenin Anayasanın 65. maddesinde belirtildiği biçimde devletin malî olanaklarına bağlı ve bu görevlerin amaçlarına uygun olduğunu ifade etmiştir⁹⁷.

Anayasa Mahkemesinin önüne gelen bir başka davada ise 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanununun 64. maddesinde Kurumca finansmanı sağlanmayacak sağlık hizmetleri arasında düzenlenen “Yabancı ülke vatandaşlarının; genel sağlık sigortalısı veya genel sağlık sigortalısının bakmakla yükümlü olduğu kişi sayıldığı tarihten önce mevcut olan kronik hastalıkları” hükmünün Anayasanın 17., 56. ve 60. maddelerine aykırılığı ileri sürülmüştür. Mahkeme yapmış olduğu değerlendirmede, söz konusu kurulla “diyaliz hastası, hemofili hastalığı, organ yetmezliği gibi kronik hastalığı olan yabancı ülke vatandaşlarının ülkemize gelerek, ikamet izni almaları ve bir yılın sonunda da genel sağlık sigortalısı olarak tedavi giderlerini genel sağlık sigortasından ödetmelerinin önüne geçilerek verilen hakkın kötüye kullanımının engellemek istendiği”ni belirtmiştir. Anayasanın 65. maddesine dikkat çeken Mahkeme, genel sağlık sigortalısı kişinin bazı giderlerinin karşılanmasında belirli hastalıklara ödeme yapılmaması ya da bazılarında belli oranda ödeme yapılmasının devletin mali kaynaklarının yeterliliği ölçüsünde yasa koyucunun takdirinde olduğunu ifade ederek Anayasaya aykırılık istemini reddetmiştir⁹⁸.

Anayasa Mahkemesi, 506 sayılı Sosyal Sigortalar Kanununa eklenen, sigortalının kendisi için gereken protez, araç ve gereç bedellerinin %20'sinin asgari ücretin bir buçuk katını geçmemek üzere sigortalıdan alınmasını düzenleyen hükmün iptalinin istendiği davada⁹⁹, herkesin Anayasanın 56. maddesine göre sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına, 60. maddesine göre ise sosyal güvenlik hakkına sahip olduğunu belirtmiş ve söz konusu hükümleri 65. madde ile birlikte

⁹⁷ AYM, E.2001/351, K.2003/10, 11/03/2003. Bu kararın ayrıntılı bir değerlendirmesi için bkz. YILMAZ, s. 720-722.

⁹⁸ AYM, E.2008/56, K.2011/58, 30/03/2011.

⁹⁹ AYM, E.1999/42, K.2001/41, 23/02/2001.

değerlendirmiştir. Mahkeme, uluslararası sözleşmelerde de ağır bir yük getirmeyecek şekilde sağlık yardımları için sigortalıdan katkı payı alınabileceğinin düzenlendiğini vurgulamış ve Kanun'a eklenen hükmün sosyal güvenlik hakkını ortadan kaldırmadığı gibi onu kullanılmayacak ölçüde güçleştirecek nitelikte olmadığını belirterek Anayasaya aykırı görmemiştir. Bununla birlikte Mahkemenin kararında yer verdiği şu ifadelerle dikkat çekmek gerekir: "... sosyal güvenlik vatandaşlar için bir hak, Devlet için ise görevdir. Bu bağlamda Devlet, vatandaşların sosyal güvenliğini sağlama görevini malî olanakları ölçüsünde yerine getirirken sosyal sigortacılığın teknik gereklerine uygun kimi sınırlamalar yapabilirse de sosyal hakları kullanılmayacak hale getirecek düzenlemelerde bulunamaz." Mahkemenin bu yaklaşımı, devletin mali kaynaklarının yetersizliğini ileri sürerek sosyal güvenlik hakkından doğan ödevlerini hiç yerine getirmemesi şeklinde bir sonuca varılamayacağını vurgulaması bakımından önemlidir.

Anayasa Mahkemesinin dikkat çekici bir başka kararı¹⁰⁰ ise 506 sayılı Kanunda sağlık yardımı süresini 18 aya kadar sınırlayan hükmün iptaline ilişkindir. Söz konusu hükmün Anayasanın 10, 17, 56 ve 60. maddelerine uygunluğunun incelendiği kararda aynı zamanda Anayasanın 65. maddesine göre de değerlendirme yapılmıştır. Mahkeme, 18 aylık süre sınırlamasının zorunluluktan doğmadığını belirterek söz konusu sınırlamanın eşitlik ilkesine uygunluğunu yaşama hakkı bağlamında ele almıştır. Mahkeme kararında, "*Devletin mali gücünden kaynaklanan bir zorunluluktan söz edilebilirse de Devlet, sosyal güvenliği sağlama ödevini yerine getirirken alacağı önlemlerde gücünü, temel haklar yönünden kişiler arasında farklılıklar yaratmayacak biçimde kullanmak durumundadır. Çünkü, bu düzenlemeler kapsamındaki kimselerin "yaşama hakkı" bakımından birbirlerine bir üstünlük sağlamaması gerekir. Hukuksal yönden farklılıklar, ancak, yaşama hakkı dışındaki diğer özellikler yönünden farklı bir uygulamayı haklı kılabılır*" ifadelerine yer vererek söz konusu düzenlemenin Anayasanın 10. maddesine aykırı olduğunu belirtmiştir.

Aynı kararda 18 aylık süre sınırlamasının Anayasanın 17. maddesine uygunluğu incelenirken ise Mahkeme'nin hakkın özüne dokunmama ölçütünü kullandığı görülmektedir. Mahkemeye göre,

¹⁰⁰ AYM, E.1990/27, K.1991/2, 17/01/1991.

“Sosyal güvenliği sağlayacak olan kuruluşların yasal düzenlemeleri “yaşama hakkı ile maddi ve manevi varlığı koruma haklarını” zedeleyecek veya ortadan kaldıracak hükümler içermemesi gerekir... “... 18 aya kadar ...” sınırlaması, sağlık yardımı sonunda henüz iyileşmemiş ve tedavisi sürmekte olan kişinin gerek yaşama hakkının gerekse maddi ve manevi varlığını koruma hakkının özünü zedeler bir nitelik taşıdığından Anayasa’nın 17. maddesine aykırı görülmüştür¹⁰¹.”

Anayasa Mahkemesi 18 aylık süre sınırlamasının Anayasanın 56. maddesine uygunluğunu incelerken ise devletin sağlık hizmetlerini düzenleme, denetleme ve organize etme gibi yükümlülükleri bulunduğu, kişilerin bu hizmetlerden yararlanmalarının sosyal güvenlik kurumlarıyla mümkün olduğuna dikkat çekmiş ve söz konusu düzenlemenin kişilerin yaşamlarını sağlıklı biçimde sürdürme hakkını sınırlandırdığını belirterek Anayasanın 56. maddesine aykırılığına karar vermiştir¹⁰².

Anayasa Mahkemesi aynı kararda 18 aylık süre sınırlamasının 60. maddede düzenlenen sosyal güvenlik hakkına uygunluğunu incelerken, 65. maddede yer alan “mali kaynakların yeterliliği” kriteri ile ilgili de önemli tespitlerde bulunmuştur. Mahkeme, 18 aylık süre sınırlaması ile Anayasada sosyal bir hak olarak düzenlenen sosyal güvenlik hakkının unsurlarından olan sağlık yardımının bir süre sonra etkisiz hale geldiğini belirtmiştir. Mahkemeye göre, 65. maddede sosyal haklar bakımından getirilen sınırlama ile 18 aya kadar sağlık yardımında bulunulacağı düzenlemesi arasında bir ilişki kurulamaz. Zira 60. maddede düzenlenen sosyal güvenlik hakkı ile 17. maddede düzenlenen yaşama, maddi ve manevi varlığı koruma hakkı arasında sıkı bir bağlantı bulunmaktadır. Mahkeme, devletin ekonomik ve sosyal haklardan doğan yükümlülüklerini yerine getirirken uygulayacağı sınırlamalarda yaşama hakkını ortadan kaldıracak düzenlemeler yapamayacağını belirterek, 65. maddedeki sınırlamaların, 18 aya kadar sağlık yardımında

¹⁰¹ AYM, E.1990/27, K.1991/2, 17/01/1991.

¹⁰² AYM, E.1990/27, K.1991/2, 17/01/1991.

bulunulabileceği düzenlemesine uygulanamayacağına ve söz konusu hükmün 60. maddeye aykırı olduğuna karar vermiştir¹⁰³.

Anayasa Mahkemesi, bu yaklaşımını 1479 sayılı Kanununun Ek 14. maddesinin a bendinin 2. fıkrasında yer alan ve hastalık hallerinde yataklı tedavi kurumlarında yapılacak sağlık yardımlarının tedaviye başlanan tarihten itibaren 6 ayı geçemeyeceğini düzenleyen hükmü iptal ettiği kararında da sürdürmüştür¹⁰⁴. Mahkeme kararında, Anayasanın 60. maddesinde düzenlenen sosyal güvenlik hakkı ile 17. maddesinde yer alan yaşama, maddi ve manevi varlığını koruma hakkının bağlantılı olduğuna, devletin ekonomik ve sosyal alanlardaki ödevlerini yerine getirirken yaşama hakkını sınırlayan veya ortadan kaldıran kurallar koyamayacağına ve söz konusu düzenlemenin Anayasanın 65. maddesi kapsamında değerlendirilemeyeceğine hükmetmiştir. Mahkeme ayrıca, devletin kişilerin beden ve ruh sağlığı içinde hayatını sürdürmelerini sağlama amacının bulunduğu, sağlık yardımını sınırlayan bu düzenlemenin, kişinin beden ve ruh sağlığı içinde hayatını sürdürme hakkı ile yaşama hakkının özüne dokunduğunu ifade ederek Anayasanın 17. ve 56. maddelerine aykırı olduğuna karar vermiştir¹⁰⁵.

Anayasa Mahkemesinin 1982 Anayasası döneminde vermiş olduğu kararlara dayanarak sağlık hizmetlerinin yerine getirilmesinde, Anayasanın 65. maddesinde yer alan mali kaynakların yeterliliği kriterini nasıl değerlendirdiği hakkında bazı çıkarımlarda bulunulabilir¹⁰⁶. Mahkeme, 65. maddenin uygulanması açısından genel itibariyle yasama organının takdirine saygı duymakta ve sağlık hizmetlerinin yerine getirilmesinde 65. madde kapsamında sınırlar konulabileceğini kabul etmektedir. Bu anlamda Mahkemeye göre, sağlık hizmetlerinin yerine

¹⁰³ AYM, E.1990/27, K.1991/2, 17/01/1991.

¹⁰⁴ AYM, E.1996/17, K.1996/38, 16/10/1996.

¹⁰⁵ AYM, E.1996/17, K.1996/38, 16/10/1996.

¹⁰⁶ Yolcu, 1982 Anayasası döneminde Anayasa Mahkemesinin sosyal haklara bakış açısını üç döneme ayırmaktadır. Yazara göre, 80'li yılları kapsayan birinci dönemde Mahkeme ürkek bir tavır izlemiş, 90'lı yılları kapsayan ikinci dönemde Mahkeme, sosyal haklar konusunda açılım yaparak cesur kararlar vermiş, 2000'li yıllardan itibaren ortaya çıkan üçüncü dönemde ise Mahkemenin sosyal haklar konusundaki açılımı duraklama dönemine girmiş ve kararlarda gelgit yaşanmıştır. Bkz. YOLCU, s. 320 vd.

getirilmesinde devletin yükümlülükleri mutlak olmayıp, 65. madde göz önünde bulunularak sağlık hizmetleri için bedel belirlenebilir¹⁰⁷. Nitekim Mahkeme, 3359 sayılı Sağlık Hizmetleri Temel Kanununda yer alan özel sağlık kuruluşlarının ücretleri ile kamu kurum ve kuruluşlarına ait sağlık kuruluşlarında her türlü hizmetin fiyatlarının Sağlık Bakanlığınca belirleneceği hükmünün iptalinin istendiği davada, klasik idare hukukunun bedelsiz-meccanî olmasını ilk koşul saydığı kamu hizmeti kavramının, giderek değişikliğe uğradığını, günümüzde yararlananlardan ödeme güçleri oranında bir ücret alınması uygulamasının yaygınlaştığını açıkça belirtmiştir. Mahkeme kararında, *“Sağlık hizmetlerinin devletçe saptanan bir bedeli olması, bu hizmetlerin Anayasa’nın öngördüğü düzeyde yerine getirilmesini sağlamak içindir. Anayasa’nın 65. maddesinin gerçekleştirme koşulu olarak getirdiği ‘malî kaynakların yeterliliği ölçüsü’ devleti kimi düzenlemeler getirmek zorunda bırakmaktadır. Koruyucu ve iyileştirici tüm sağlık hizmetlerinin maliyeti, ekonomik koşullar yüzünden giderek yükselmektedir. Devletin malî kaynaklarının yeterliliği, ekonomik-akçalı gücü, sağlık hizmetlerinin parasız sunulmasına elvermediği gibi, Anayasa böyle bir zorunluluk da öngörmemiştir”* diyerek söz konusu düzenlemeleri Anayasanın 56. maddesine aykırı bulmamıştır¹⁰⁸.

Bununla birlikte, Mahkeme getirilen düzenlemenin hakkın özüne dokunması halinde mali kaynakların yetersizliğinin ileri sürülemeyeceği görüşündedir¹⁰⁹. Mahkemenin kararlarında, devlete olumlu edim yükleyen sosyal hakları, klasik haklardan ayrı görmeyerek hakların bütünselliği¹¹⁰ olarak ifade edilebilecek bir yaklaşımı benimsediği de

¹⁰⁷ ODER, Bertil Emrah, “Devletin Olumlu Edimini Gerektiren Sosyal Hakların Anayasal Düzeyde Korunması ve Yargısal Tutumlar”, Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 2008/1, s. 227.

¹⁰⁸ AYM, E.1987/16, K.1988/8, 19/04/1988. Ayrıca bkz. AYM, E.1999/43, K.2001/46, 27/02/2001; AYM, E.2005/52, K.2007/35, 03/04/2007.

¹⁰⁹ ODER, s. 221-224.

¹¹⁰ Hakların bütünselliği ya da bütünlüğü, hakların birbirini tamamladığını ve bir bütün halinde ele alınması gerektiğini ifade etmektedir. Bu yaklaşıma göre hakların çeşitli açılardan sınıflandırılmasına derin anlamlar yüklemek gerekir. Bu konuda ayrıntılı bir çalışma için bkz. ANAYURT, Ömer, “Hakların Bütünlüğü İlkesi

tespit edilebilir. Bu bağlamda devletin sağlık hizmetlerinin yerine getirilmesinden doğan yükümlülüklerini, Anayasanın 17. maddesinde düzenlenen yaşama, maddi ve manevi varlığı koruma hakkı ile birlikte değerlendirmek, 65. maddedeki sınırlamaların uygulanmasını engellemekte ve söz konusu yükümlülüklerin daha geniş çapta bir korumadan yararlanmasını sağlamaktadır¹¹¹.

SONUÇ

Sağlık hakkı, devletin olumlu edimde bulunmakla yükümlü olduğu sosyal bir haktır. Devlet, sağlık hizmetleri piyasasına bir yandan piyasa kaynaklı nedenlerle, diğer yandan ise sosyal devlet anlayışı gereği müdahale eder. Böylelikle önce tek tek bireylerin ve nihayetinde toplumun iyilik hali sağlanmaya çalışılır. Sosyal devlet anlayışını benimseyen 1982 Anayasasında da sağlık hizmetlerinin yerine getirilmesi bakımından devlete ödevler yüklenmiştir. Devlet bu ödevleri yerine getirebilmek için mali güce ihtiyaç duymaktadır. Kaynakların sınırsız olmadığı bir ülkede, mali gücün de bir sınırının olacağı muhakkaktır. 1982 Anayasasının 65. maddesi, 'Devletin İktisadi ve Sosyal Ödevlerinin Sınırı' açısından iki ölçüt getirmektedir. Bunlardan birincisi "görevlerin amaçlarına uygun öncelikleri gözetmek", ikincisi de "malî kaynaklarının yeterliliği ölçüsünde yerine getirmek" tir. Söz konusu sınırların sosyal bir hak olan sağlık hakkı ve devletin sağlık harcamaları bakımından da uygulanacağı düşünülebilirse de 65. maddeyi, Anayasada temel ilke olarak belirlenen sosyal devlet anlayışı çerçevesinde yorumlamak gerekmektedir. Bu maddeye göre devlet öncelikli olan ihtiyaçlarını belirleyecek, bunları yaparken ise "malî kaynakların yeterliliği" ölçüsünde hareket edecektir. Diğer bir deyişle, 65. madde bakımından yasama organının takdir yetkisinin, devletin yükümlülüklerini gerçekleştirip gerçekleştirmemesi konusunda değil, bu yükümlülükleri yerine getirirken mali kaynaklarının hangi ölçüde yeterli olduğunu

Açısından İnsan Haklarına İlişkin Sınıflandırmaların Değerlendirilmesi", Türkiye'de İnsan Hakları, Ankara 2000, s. 47-57.

¹¹¹ ODER, s. 224-225; ENGİN, Murat, "Çalışma ve Sosyal Güvenlik Haklarının Karşılıklı İlişkisinde Mali Kaynakların Yeterliliği Sorunu", Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 2008/1, s. 244.

belirlemek konusunda olduğunu kabul etmek gerekir¹¹². Aksi bir yaklaşım, devlete sosyal alandaki ödevlerini yerine getirmekten kaçınılması için potansiyel bir mazeret sunma imkânı sağlar ki bu durumun sosyal devlet anlayışı ile bağdaşmayacağı açıktır.

Sağlık hakkı, niteliği gereği diğer haklarla yakından ilgilidir. Sağlık hakkının varlığı diğer hakların kullanılmasını sağlamakta, örneğin sağlık hakkının güvence altına alındığı bir devlette en temel hak olan yaşama hakkı anlam kazanmaktadır¹¹³. Bu yönüyle sağlık hakkının diğer sosyal haklara nazaran öncelikli olarak korunması ve devletin sağlık hakkından doğan yükümlülüklerini sonuna kadar yerine getirmesi gerekmektedir¹¹⁴. Anayasa Mahkemesi de kararlarında Anayasanın 65. maddesi bakımından yasama organının takdir yetkisine vurgu yapmakla birlikte, sağlık hakkı söz konusu olduğunda 65. maddeyi koşulsuz uygulamamaktadır. Mahkeme, sağlık hizmetlerinin yerine getirilmesinde hakkın özüne dokunabilecek bir sınırlamanın getirilmesi ya da sınırlamanın yaşama, maddi ve manevi varlığı koruma hakkı gibi klasik hakları da etkilemesi halinde 65. maddede yer alan ölçütleri hakkı koruyucu şekilde yorumlama eğilimindedir.

Yorum ya da içtihat yoluyla ortaya çıkan farklı sonuçları en aza indirmek için Anayasadaki sağlık hakkıyla ilgili düzenlemelerin ve Anayasanın 65. maddesindeki ölçütlerin sağlık harcamaları bakımından tekrar değerlendirilmesinde yarar vardır. Anayasanın 56. maddesinde çevre hakkıyla ilişkilendirilerek düzenlenen sağlık hakkı, devletin sağlık hizmetlerini yerine getirmesindeki yükümlülüklerine açıkça yer verilerek ayrı bir maddede düzenlenmelidir. 65. maddede kapsamında ise sağlık hakkı ve sağlık hizmetlerinin yerine getirilmesinde devletin mali yükümlülüklerinin, diğer sosyal haklardan daha geniş güvencelere kavuşturulması isabetli olacaktır.

¹¹² **GÜLMEZ**, Mesut, "Sosyal Haklarda 'Yeni' Değil 'İleri' Anayasa", Sosyal Haklar Ulusal Sempozyumu IV; Bildiriler, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi (18-19 Ekim 2012), İstanbul 2012, s. 64; **GÖREN**, Anayasa Hukuku, s. 144-145. AYM, E.2008/15, K.2011/57, 30/03/2011; AYM, E.2008/56, K.2011/58, 30/03/2011.

¹¹³ **BULUT**, Sosyal Haklar, s. 206.

¹¹⁴ Aynı yönde bkz. **ELTİMUR**, s. 401.

KAYNAKÇA

- AKALIN**, Güneri: Kamu Ekonomisi, 2. Baskı, Ankara 1986.
- ALGAN**, Bülent: Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Hakların Korunması, Ankara 2007.
- ALTAY**, Asuman: "Sağlık Hizmetlerinin Sunumunda Yeni Açılımlar ve Türkiye Açısından Değerlendirilmesi", Sayıştay Dergisi, S. 64, 2007, s. 33-58.
- ANAYURT**, Ömer: "Hakların Bütünlüğü İlkesi Açısından İnsan Haklarına İlişkin Sınıflandırmaların Değerlendirilmesi", Türkiye'de İnsan Hakları, Ankara 2000, s. 47-57.
- ARDIYOK**, Şahin: Doğal Tekeller ve Düzenleyici Kurumlar, Türkiye İçin Düzenleyici Kurum Modeli, Rekabet Kurumu Lisansüstü Tez Serisi, No. 9, Ankara 2002.
- ATAR**, Yavuz: Türk Anayasa Hukuku, 14. Baskı, Ankara 2021.
- AZRAK**, A. Ülkü: "Sosyal Devlet ve 1961 Türk Anayasasının Sistemi", İÜHFM, C. 27, S. 1-4, 1961, s. 208-224.
- BARIN**, Taylan: Türkiye'nin Yeni Anayasa Arayışı: 2011-2013 TBMM Anayasa Uzlaşma Komisyonu Tecrübesi, İstanbul 2014.
- BİLGİLİ**, Emine/ **ECEVİT**, Eyyup: "Sağlık Hizmetleri Piyasasında Asimetrik Bilgiye Bağlı Problemler ve Çözüm Önerileri", Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi, C. 11, S. 2, 2008, s. 201-228.
- BRIGGS**, Asa: "The Welfare State in Historical Perspective", European Journal of Sociology, Vol. 2, No. 2, 1961, s. 221-258.
- BULUT**, Nihat: "Küreselleşme: Sosyal Devletin Sonu mu?", AÜHFD, C. 52, S. 2, 2003, s. 173-197 (Küreselleşme).
- BULUT**, Nihat: Sanayi Devriminden Küreselleşmeye Sosyal Haklar, İstanbul 2009 (Sosyal Haklar).
- ÇAKAL**, Recep: Doğal Tekellerde Özelleştirme ve Regülasyon, DPT Uzmanlık Tezi, Ankara 1996.
- ÇELİKAY**, Ferdi/ **GÜMÜŞ**, Erdal: "Türkiye'de Sağlık Hizmetleri ve Finansmanı", Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C. 11, S. 1, 2010, s. 177-216.
- ÇEVİK**, Savaş: "Kamu Sağlık Harcamalarının Sağlık Sonuçları Üzerindeki Etkisi: Ülkelerin Gelir Seviyelerine Göre Bir Karşılaştırma", İÜSBFD, No. 48, 2013, s. 113-133.

- ÇİFCİ**, Hasan Basri: “Devletin Sosyal ve Ekonomik Ödevlerinin Malî Kaynaklarıyla Sınırlı Olması: Vergi Ödevinin Haklılığı Açısından Bir Tartışma”, Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 2022/1, s. 625-647.
- DİNLER**, Veysel: “Devletin İktisadi ve Sosyal Ödevlerinin Sınırı’ Açısından İdarenin Sorumluluğu”, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C. 1, S. 1, 2008, s. 1-19.
- DÖNER**, Ayhan/ **KELEK**, Mücahit: “Negatif Yükümlülükler Açısından Sağlık Hakkı”, EÜHFD, C. XIX, S. 3–4, 2015, s. 3-21.
- ELTİMUR**, Dilara: “Anayasa Hukuku Kapsamında Sağlık Hakkı ve Dava Edilebilirlik Sorunu”, İzmir Barosu Dergisi, Yıl 87, S. 2, s. 357-416.
- ENGİN**, Murat: “Çalışma ve Sosyal Güvenlik Haklarının Karşılıklı İlişkinde Mali Kaynakların Yeterliliği Sorunu”, Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 2008/1, s. 233-248.
- EREN**, Abdurrahman: Anayasa Hukuku Dersleri; Genel Esaslar-Türk Anayasa Hukuku, 4. Baskı, Ankara 2022.
- GEVERS**, Sjeff: “The Right to Health Care”, European Journal of Health Law, Vol. 11, 2004, s. 29-34.
- GÖREN**, Zafer: “Sosyal Devlet İlkesi ve Anayasa Hukuku Açısından Yaşam Kalitesi”, Anayasa Yargısı, C. 14, 1997, s. 93-153 , (Sosyal Devlet İlkesi).
- GÖREN**, Zafer: Anayasa Hukuku, Ankara 2011 (Anayasa Hukuku).
- GÖZE**, Ayferi: Siyasal Düşünceler ve Yönetimler, 11. Baskı, İstanbul 2007.
- GÖZLER**, Kemal: "3 Ekim 2001 Tarihli Anayasa Değişikliği: Bir Abesle İştigal Örneği", <https://www.anayasa.gen.tr/teblig2002.pdf> (Erişim Tarihi: 15.02.2024) (3 Ekim 2001 Tarihli Anayasa Değişikliği).
- GÖZLER**, Kemal: Türk Anayasa Hukuku Dersleri, 26. Baskı, Bursa 2021 (Türk Anayasa Hukuku).
- GÜLMEZ**, Mesut: “Sosyal Haklarda ‘Yeni’ Değil ‘İleri’ Anayasa”, Sosyal Haklar Ulusal Sempozyumu IV; Bildiriler, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi (18-19 Ekim 2012), İstanbul 2012, s. 43-87.
- GÜMÜŞ**, Ali Tarık: Sosyal Devlet Anlayışının Gelişimi ve Dönüşümü, İstanbul 2010.

- GÜZEL**, Ali: “Sosyal Devlet ve Sosyal Haklar”, Kaboğlu, İbrahim Ö., (Editör), Anayasal Sosyal Haklar; Avrupa Sosyal Şartı, Karşılaştırmalı Hukuk ve Türkiye, İstanbul 2012, s. 279-288.
- HAMAMCI**, Can: “Çevre Hakkı Üzerine Düşünceler”, İnsan Hakları Yıllığı, S. 5-6, 1984, s. 171-180.
- HENDRIKS**, Aart: “The Right to Health in National and International Jurisprudence”, European Journal of Health Law, Vol. 5, No. 4, 1998, s. 389-408.
- HSIAO**, William C./ **LIU** Yuanli: “Health Care Financing: Assessing Its Relationship to Health Equity”, Evans, Timothy/ Whitehead, Margaret/ Diderichsen, Finn/ Bhuiya, Abbas/ Wirth, Meg (Editors), Challenging Inequities in Health: From Ethics to Action, New York 2001, s. 260-275.
- <https://apps.who.int/gb/bd/PDF/bd47/EN/constitution-en.pdf>, (Erişim Tarihi: 10.01.2024).
- <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/cescr.aspx>, (Erişim Tarihi: 10.01.2024).
- <https://www.un.org/en/documents/udhr/>, (Erişim Tarihi: 10.01.2024).
- İZGİ**, Ömer/ **GÖREN**, Zafer: Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Yorumu, Cilt I (Madde 1-78), Ankara 2002.
- KABOĞLU**, İbrahim Ö.: “Anayasa’da Sosyal Haklar: Alanı ve Sınırları”, Kaboğlu, İbrahim Ö., (Editör), Anayasal Sosyal Haklar; Avrupa Sosyal Şartı, Karşılaştırmalı Hukuk ve Türkiye, İstanbul 2012, s. 15-35 (Anayasa’da Sosyal Haklar).
- KABOĞLU**, İbrahim Ö.: Özgürlükler Hukuku, 6. Baskı, Ankara 2002.
- KAPANİ**, Münci: “Tartışmalar”, içinde Talas, Cahit, “Türkiye’de Sosyal ve Ekonomik Haklar”, Türkiye’de İnsan Hakları Semineri (9-11 Aralık 1968) Tebliğler-Tartışmalar, Ankara 1970, s. 236-238 (Tartışmalar).
- KAPANİ**, Münci: Kamu Hürriyetleri, 7. Baskı, Ankara 1993.
- KARAOSMANOĞLU**, Fatih: İnsan Hakları, Ankara 2012.
- KUZU**, Burhan: “Sağlıklı ve Dengeli Bir Çevrede Yaşama Hakkının Gelişim Süreci”, İstanbul Üniversitesi Mukayeseli Hukuk Araştırmaları Dergisi, C. 20, 1996, s. 143-152.
- LEARY**, Virginia A.: “The Right to Health in International Human Rights Law”, Health and Human Rights, Vol. 1, No. 1, 1994, s. 24-56.

- LEE, Dwight R./ **CLARK**, J. R.: "Market Failures, Government Solutions and Moral Perceptions", *The Cato Journal*, Vol. 33, No. 2, 2013, s. 287-297.
- LEE, Kelley/ **GOODMAN**, Hilary: "Global Policy Networks: The Propagation of Health Care Financing Reform since the 1980s", Lee, Kelley/ Buse, Kent/ Fustukian, Suzanne (Editors), *Health Policy in a Globalising World*, Cambridge 2002, s. 97-119.
- ODER, Bertil Emrah: "Devletin Olumlu Edimini Gerektiren Sosyal Hakların Anayasal Düzeyde Korunması ve Yargısal Tutumlar", *Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2008/1, s. 199-231.
- ÖZBUDUN, Ergun: *Türk Anayasa Hukuku*, 20. Baskı, Ankara 2020.
- ÖZTEK, Zafer: "Sağlıkta Kavramlar", *Yeni Türkiye Dergisi*, Sağlık Özel Sayısı, S. 39, 2001, s. 294-298.
- ÖZTÜRK, Nazım/ **BAYRAKTAR**, Yüksel: "Aksak Rekabetin Önlenmesinde Devletin Rolü" *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, C. 4, S. 2, 2009, s. 74-93.
- ROSEN, Harvey S./ **GAYER**, Ted: *Public Finance*, Eight Edition, Singapore 2008.
- SARISOY, Sinan: "Düzenleyici Devlet ve Regülasyon Uygulamalarının Etkinliği Üzerine Tartışmalar", *Maliye Dergisi*, S. 159, 2010, s. 278-298.
- SHIELL, Alan: "Market Failure is Bad For Your Health But Social Injustice is Worse", *Journal of Public Health*, Vol. 32, No. 1, 2010, s. 12-13.
- SOMUNOĞLU, Sinem: "Kavramsal Açından Sağlık", *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, C. 4, S. 1, 1999, s. 51-62.
- SOYSAL, Mümtaz: *100 Soruda Anayasanın Anlamı*, 11. Baskı, İstanbul 1997.
- STIGLITZ, Joseph E.: (Çeviren: Batirel, Ömer Faruk), *Kamu Kesimi Ekonomisi*, 2. Baskı, İstanbul 1994.
- SUNAL, Onur: "Sosyal Politika: Sosyal Adalet Açısından Kuramsal Bir Değerlendirme", *AÜSBFD*, C. 66, No. 3, 2011, s. 283-305.
- ŞAHBAZ, İbrahim: "Bir Sosyal Hak Olarak Sağlık Hakkı", *TBB Dergisi*, S. 86, 2009, s. 405-423.
- TAHMAZOĞLU ÜZELTÜRK, Sultan: *Anayasa Hukuku Açısından Sağlık Hakkı (Ulusal ve Uluslararası Boyutuyla)*, İstanbul 2012.

- TALAS**, Cahit: "Türkiye'de Sosyal ve Ekonomik Haklar", Türkiye'de İnsan Hakları Semineri (9-11 Aralık 1968) Tebliğler-Tartışmalar, Ankara 1970, s. 217-233.
- TANÖR**, Bülent/ **YÜZBAŞIOĞLU**, Necmi: 1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku, 2. Baskı, İstanbul 2001.
- TANÖR**, Bülent: Anayasa Hukukunda Sosyal Haklar, 2. Baskı, İstanbul 2022.
- TATAR**, Mehtap: "Sağlık Hizmetlerinin Finansman Modelleri: Sosyal Sağlık Sigortasının Türkiye'de Gelişimi", Sosyal Güvenlik Dergisi, C. 1, S. 1, 2011, s. 103-133.
- TEKİN**, Fazıl: "Türkiye'de Sağlık Hizmetleri ve Finansmanı Sorunu", III. Türkiye Maliye Eğitimi Sempozyumu (23-26 Nisan 1987 Gebze), İstanbul 1988, s. 56-85.
- TEMİZ**, Özgür: "Türk Hukukunda Bir Temel Hak Olarak Sağlık Hakkı", AÜSBFD, C. 69, S. 1, 2014, s. 165-188.
- TEZİÇ**, Erdoğan: "Tartışmalar", içinde Talas, Cahit, "Türkiye'de Sosyal ve Ekonomik Haklar", Türkiye'de İnsan Hakları Semineri (9-11 Aralık 1968) Tebliğler-Tartışmalar, Ankara 1970, s. 234.
- The World Health Report 2000, Health Systems: Improving Performance, Geneva, <https://www.who.int/publications/i/item/924156198X>, (Erişim Tarihi: 13.01.2024).
- TUNÇ**, Hasan/ **GÖVEN**, Yusuf: "Çevre Hakkı ve 1982 Anayasası", EÜHFD, C. I, S. 1, 1997, s. 103-127.
- UĞURLUOĞLU**, Ece/ **ÖZGEN**, Hacer: "Sağlık Hizmetleri Finansmanı ve Hakkaniyet", Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi, C. 11, S. 2, 2008, s. 133-159.
- YILMAZ**, Binhan Elif/ **YARAŞIR**, Sevinç: "Bir Küresel Kamusal Mal Olarak Sağlık ve Finansmanında Resmi Kalkınma Yardımlarının Rolü", Maliye Araştırma Merkezi Konferansları Dergisi, S. 55, 2011, s. 1-33.
- YILMAZ**, Hasan/ **ACAR**, Alpcan: "Sosyal Devlet Olabilmenin Anahtarı: Sosyal Politikalar Geliştirebilmek", OPUS-Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi, C. 17, S. 37, 2021, s. 4738-4759.
- YILMAZ**, Zülfiye: "Olumlu Edim Gerektiren Sosyal Hakların Sınırı: Karşılaştırmalı Hukuk Perspektifinden 1961 ve 1982 Anayasaları Dönemi Uygulamaları", İÜHFM, C. LXXII, S.1, 2014, s. 695-728.

YOLCU, Serkan: Anayasa Yargısında Sosyal Hakların Korunması, Ankara 2018.

Anayasa Mahkemesi Kararları

- AYM, E.1986/16, K.1986/25, 21/10/1986.
AYM, E.1989/6, K.1989/42, 07/11/1989.
AYM, E.1971/2, K.1971/36, 06/04/1971
AYM, E.1970/22, K.1971/20, 18/02/1971.
AYM, E.1963/132, K.1966/29, 28/06/1966.
AYM, E.2000/34, K.2005/91, 25/11/2005.
AYM, E.1972/16, K.1972/49, 17/10/1972.
AYM, E.2006/95, K.2009/144, 15/10/2009.
AYM, E.2006/119, K.2009/145, 15/10/2009.
AYM, E.2008/57, K.2010/26, 04/02/2010.
AYM, E.2007/65, K.2010/43, 25/02/2010.
AYM, E.2008/110, K.2010/55, 01/04/2010.
AYM, E.2009/19, K.2011/4, 06/01/2011.
AYM, E.2007/114, K.2011/36, 10/02/2011.
AYM, E.2008/15, K.2011/57, 30/03/2011.
AYM, E.1988/19, K.1988/33, 26/10/1988.
AYM, E.2001/378, K.2004/13, 11/02/2004.
AYM, E.2011/136, K.2012/72, 17/05/2012
AYM, E.2011/132, K.2012/82, 24/05/2012.
AYM, E.2001/33, K.2002/56, 19/06/2002.
AYM, E.2002/32, K.2003/100, 20/11/2003.
AYM, E.1985/16, K.1986/5, 04/03/1986.
AYM, E.1997/62, K.1998/52, 16/09/1998.
AYM, E.2000/8, K.2003/104, 26/12/2003.
AYM, E.1997/18, K.1998/42, 30/06/1998.
AYM, E.2006/129, K.2009/121, 01/10/2009.
AYM, E.1985/11, K.1986/29, 11/12/1986.
AYM, E.2006/111, K.2006/112, 15/12/2006.

- AYM, E.1990/7, K.1990/11, 21/06/1990.
AYM, E.1988/34, K.1989/26, 21/06/1989.
AYM, E.1984/10, K.1985/2, 22/01/1985.
AYM, E.1963/138, K.1964/71, 11/12/1964.
AYM, E.1990/5, K.1990/28, 14/11/1990.
AYM, E.2001/351, K.2003/10, 11/03/2003.
AYM, E.1999/42, K.2001/41, 23/02/2001.
AYM, E.1990/27, K.1991/2, 17/01/1991.
AYM, E.1996/17, K.1996/38, 16/10/1996.
AYM, E.1987/16, K.1988/8, 19/04/1988.
AYM, E.1999/43, K.2001/46, 27/02/2001.
AYM, E.2005/52, K.2007/35, 03/04/2007.
AYM, E.2008/56, K.2011/58, 30/03/2011.